

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

Факультет

Банк-молия хизматлари

Кафедра

Молия ва суғурта хизматлари

«Ҳимояга тавсия этилди»
Кафедра мудири,
Проф.Ж.Р.Зайналов

Баённома _____

5230600 - Молия таълим йўналиши

**МК-113 гуруҳ талабаси Сатторов Шахбознинг
“Корхоналарни модернизациялаш орқали
уларнинг молиявий барқарорлигини ва ҳуқуқий
асосларини такомиллаштириш йўллари
(“Dastbakor Baraka” МЧЖ маълумотлари
бўйича)” мавзусидаги**

**БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ
ИШИ**

Илмий раҳбар: асс.Ш.М.Латипова

Илмий маслаҳатчи: и.ф.н. Б.Ш.Хусанов

САМАРҚАНД – 2017

Мундарижа

Кириш	4

I БОБ. Корхоналарни модернизациялаш жараёни

1.1. Корхоналарни модернизациялашнинг иқтисодий-ижтимоий аҳамияти.....	12
1.2. Корхоналарни модернизациялаш ва диверсификациялашда инвестицияларнинг роли.....	17
1.3. Корхоналарнинг банкротлиги ва унинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш орқали уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш.....	23

II БОБ. “Dastbakor Baraka” МЧЖ молиявий кўрсаткичларининг амалдаги ҳолати ва таҳлили

2.1. “Dastbakor Baraka” МЧЖ асосий воситаларининг таркибий тузилиши ва таҳлили.....	34
2.2. “Dastbakor Baraka” МЧЖ асосий фаолияти рентабеллигининг ҳолати ва таҳлили.....	38
2.3. Корхона фаолиятини таҳлил қилишнинг асосий жиҳатлари.....	42

III БОБ. Корхоналарни модернизациялаш орқали уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш йўллари

3.1. Корхонани молиявий барқарорлигини аниқлашнинг амалий жиҳатлари.....	47
3.2. Корхоналарни модернизациялаш орқали уларнинг молиявий салоҳиятини белгиловчи омиллар таҳлили.....	53
3.3. Корхоналарга инвестицияларни киритиш орқали уларнинг	59

истикболлари.....

IV БОБ. “Dastbakor Baraka” МЧЖда ҳаёт фаолияти хавфсизлигини ҳолати ва самарали ташкил этиш йўллари

4.1. Ҳаёт фаолияти меҳнат муҳофазасининг қонуний асослари	64
4.2. “Dastbakor Baraka” МЧЖда меҳнат фаолиятини муҳофазасининг ҳолати	66
4.3. “Dastbakor Baraka” МЧЖда ёнғин хавфсизлиги доирасидаги чора тадбирлари	68
4.4. “Dastbakor Baraka” МЧЖда фаолият кўрсатаётган ходимларга тиббий ёрдам кўрсатиш бўйича амалга оширилиб келаётган ишлари ва уни мукаммалаштириш йўллари	71
Хулоса	75
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	77

Кириш

Мавзунинг долзарблиги. Сўнгги йилларда Ўзбекистонда бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни либераллаштириш, ишбилармонлик муҳитини яхшилаш, рақобатни ривожлантириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантиришни рағбатлантириш йўлидан изчил олға силжиш борасида кенг кўламдаги чора-тадбирлар комплекси қабул қилинди.

Юртимизда қабул қилинган 2011-2015 йилларда саноатни устувор даражада ривожлантириш дастури ва ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашга доир тармоқ дастурларининг изчил амалга оширилиши натижасида саноат таркибида юқори қўшимча қийматга эга бўлган, рақобатдош маҳсулотлар тайёрлаётган қайта ишлаш тармоқларининг ўрни тобора ортиб бормоқда. Бугунги кунда мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотларининг 78 фоиздан ортиғи айнан ана шу тармоқлар ҳиссасига тўғри келмоқда.

Мамлакатимизда ишлаб чиқариш корхоналарини ривожлантириш, уларни янги технология ва техникалар биланқуроллантириш, шунингдек, ишлаб чиқариш қувватларини модернизация ва реконструкция қилиш бўйича бир қанча ишлар амалга оширилиб келинмоқда. Иқтисодиёт тармоқларини модернизация қилиш шароитида самарадорлилик, унинг корхона молиявий муносабатларида тутган ўрни хусусида жуда ҳам кўп тадқиқотлар олиб борилган, кўплаб адабиётлар нашр этилган. Аммо ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш), хусусан пластмасса қути (яшик) ва қувурларни ишлаб чиқарадиган корхоналар фаолиятини ўрганиш, уларнинг самарадорлигини ошириш, айниқса ички имкониятларни ахтариб топиш борасидаги назарий ва амалий масалалар етарли даражада ёритилмаган.

Мамлакатимизнинг биринчи президенти И.А.Каримов “Бугунги кунда кўплаб ривожланган ва жаҳон иқтисодиётида етакчи ўрин тутадиган мамлакатлар тажрибаси шуни сўзсиз исботлаб бермоқдаки,

рақобатбардошликка эришиш ва дунё бозорларига чиқиш, биринчи навбатда иқтисодиётни изчил ислоҳ этиш, таркибий жиҳатидан ўзгартириш ва диверсификация қилишни чуқурлаштириш, юқори технологияларга асосланган янги корхона ва ишлаб чиқариш тармоқларининг жадал ривожланишини таъминлаш, фаолият кўрсатаётган қувватларни модернизация қилиш ва техник янгилаш жараёнларини тезлаштириш ҳисобидан амалга оширилиши мумкин”¹ деб билдирган фикрлари ҳўжалик юритувчи субъектларнинг ишлаб чиқариш жараёнига модернизацияни доимий равишда қўллаш учун замин яратди, десак муболаға бўлмайди.

2017–2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясининг учинчи асосий йўналиши ҳам корхоналарни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлашни жадаллаштириш, замонавий инновацион технологияларни жорий этиш, иқтисодиётга таркибий ўзгаришлар ва диверсификациялаш жараёнларини кенгайтиришни ўзида акс эттиради. Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимида киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқида билдирган “Иқтисодиётимизнинг барқарор суръатлар билан ўсишини таъминлашдек муҳим тамойил ва устувор вазифани амалга ошириш, давлат раҳбари сифатида мен учун стратегик вазифа бўлиб қолади.

Биз аввало иқтисодиётни ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш борасидаги ишларимизни янада чуқурлаштириш, унинг соҳа ва тармоқларини таркибий жиҳатдан ўзгартириш бўйича бошланган ишларни жадаллаштиришимиз керак.

Тармоқлар ва ҳудудларни модернизация қилиш, уларнинг рақобатдошлик даражасини ошириш, экспорт салоҳиятини ривожлантириш масалалари доимий эътиборимиз марказида бўлиши лозим. Бунинг учун

---

¹ Ислон Каримов. 2011 йилнинг асосий яқунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий – иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маъруза, - “Халқ сўзи”, 2012, 20 январь.

хорижий сармоялар ва илғор технологияларни ҳамда ахборот-коммуникация тизимларини барча соҳаларга янада фаол жалб этишимиз зарур бўлади.

Айнан шу асосда 2030 йилгача мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотини 2 баробардан зиёд кўпайтиришга эришишимиз даркор”² деган фикрлари мамлакатимизда фаолият юритаётган хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида модернизациянинг нақадар юқори ўрин эгаллашини ва бу жараёни янада чуқур таҳлил қилиш лозимлигини асослаб беради.

Шу нуктаи назардан, хўжалик юритувчи субъектларда модернизациялаш жараёнини илмий-назарий жиҳатларини ўрганиш ҳамда ушбу муносабатларнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга ва бу ҳолат мазкур битирув малакавий мавзусининг долзарблигини белгилаб беради.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Иқтисодийни либераллаштириш шароитида хўжалик юритувчи субъектларда ишлаб чиқариш жараёнини модернизациялашнинг объектив зарурлиги, корхонанинг молиявий барқарорлигини таъминлашда модернизациялаш жараёнининг таъсири, модернизациялаш жараёнининг барқарор иқтисодий ўсишга таъсири каби масалалар А.Гершенкрон, У.Ростоу, С.Кузнец, В.А.Красильщиков, Р.М.Нуреев, Д.В.Диденко³ каби хорижий олимлар томонидан тадқиқ этилган.

Ўзбекистонда миллий иқтисодийни модернизациялашнинг устувор йўналишлари, ушбу жараёнга хорижий инвестициялар жалб этиш муаммолари, саноат ишлаб чиқаришини модернизациялашнинг илмий-услубий масалалари бўйича мамлакатимиз олимлари – Ваҳобов А.В.,

---

² Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи, 14 декабр 2016 йил.

³ Gerschenkron A. Continuity in History and other Essays. Cambridge (Mass.): The Belknap Press of Harvard University Press, 1968.; Ростоу В. Стадии экономического роста. — Нью-Йорк: Издательство «Фредерик Препер», 1961.; Kuznets S. Modern Economic Growth: Rate, Structure, and Spread. New Heaven - London: Yale University Press, 1966.; Красильщиков В. А. Вдогонку за прошедшим веком: Развитие России в XX веке с точки зрения мировых модернизаций. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭМ), 1998. С. 9-24.; Нуреев Р.М. Россия: особенности институционального развития. — М.: Норма, 2009. С. 40-109.; Диденко Д.В. Теория модернизации и стратегии трансформации национальной интеллектуальной экономики. //Международная экономика, №11, 2010. С. 45.

Беркинов Б.Б., Гофуров У.В., Саидова Г.К., Тўхлиев И.С., Холматов Н.Б., Қодиров А.М., Ходиев Б.Ю⁴. ва бошқалар илмий тадқиқот олиб борганлар.

Корхоналар молиявий ва иқтисодий муносабатларида самарадорликнинг назарий методологик асосларини такомиллаштириш хорижий ва мамлакатимиз иқтисодчи олимларидан В.Семенов⁵, А.Ўлмасов, А. Вахабов, Ж.Р.Зайналов, А.Иброҳимов, Б. Ҳакимов, М.К.Пардаев, Н.Йўлдошев, М.Юнусов⁶ каби иқтисодчи олимлар томонидан ёритилган.

Хусусан, уларнинг айримлари томонидан кичик корхоналар самарадорлигига таъсир этувчи омиллар ўрганилиб, уларнинг самарадорлигини ошириш учун замонавий техника ва технологияни ишлаб чиқариш жараёнига тадбиқ этиш, малакали мутахассислар билан таъминлаш, уларни рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш орқали меҳнат унумдорлигини ошириш каби тавсиялар берилган⁷.

Битирув малакавий ишининг мақсад ва вазифалари. Битирув малакавий ишининг мақсади корхоналарни модернизациялаш орқали уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш ва ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш йўллари ишлаб чиқиш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Ушбу мақсаддан келиб чиқиб, ишда қуйидаги вазифалар белгиланди:

---

⁴Ходиев Б.Ю., Шодмонов Ш.Ш., Гофуров У.В. Мамлакатни жадал ислох этиш ва модернизация қилиш – миллий тараққиётимизнинг мантикий босқичи. – Т.: ТДИУ, 2008. – 53 б.; Саидова Г. Модернизация, техническое обновление и диверсификация производства, широкое внедрение инновационных технологий – необходимое условие выхода Узбекистана на новые рубежи на мировом рынке /«Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» мавзусидаги Республика илмий-амалий анжуманидаги тақдирот материаллари. – Т., ТДИУ, 2009 йил 5 май; Вахабов А.В. Миллий иқтисодиётни модернизациялаш моделлари ва улардан Ўзбекистонда ижодий фойдаланиш йўналишлари. //“Миллий иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялашнинг долзарб масалалари: хориж тажрибаси, муаммолар, истикболлар” мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Т.: 2012. – Б.5; Тўхлиев Н.Т. Ўзбекистон иқтисодиётини модернизациялаш ва диверсификациялашнинг зарурияти ва шарт-шароитлари//“Миллий иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялашнинг долзарб масалалари: хориж тажрибаси, муаммолар, истикболлар” мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Т.: 2012.

⁵ Экономика предприятий: Учебник. 5-е изд. / Под. ред. акад. В.М.Семенова. – СПб.: Питер, 2008. – С.176.

⁶ Ўлмасов А., Вахабов А. Иқтисодиёт назарияси. –Т.: Шарқ, 2006. – 480 б., Вахабов А., Иброҳимов А. Ҳакимов Б. Иқтисодий таҳлил назарияси. Ўқув қўлланма. Т.: ТМИ, 2003. – 176б., Пардаев М. ва бошқ. Иқтисодий таҳлил. Ўқув қўлланма. – Т.: Меҳнат, 2004. – 556 б., Йўлдошев Н., Юнусов М. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш йўллари. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журналы. №4, май, 2012 йил.

⁷ Йўлдошев Н., Юнусов М. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш йўллари. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журналы. №4, май, 2012 йил.

- корхоналарни модернизациялашнинг иқтисодий-ижтимоий аҳамиятини ўрганиш;
- корхоналарни модернизациялаш ва диверсификациялашда инвестицияларнинг ролини аниқлаш;
- корхоналарнинг банкротлиги ва унинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш орқали уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш масалаларини тадқиқ қилиш;
- “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамияти асосий воситаларининг таркибий тузилишини ўрганиш ва таҳлил қилиш;
- “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамияти асосий фаолияти рентабеллигининг ҳолати билан танишиш ва таҳлил қилиш;
- корхона фаолиятини таҳлил қилишнинг асосий жиҳатларини ёритиш;
- корхонани молиявий барқарорлигини аниқлашнинг амалий жиҳатларини таҳлил қилиш;
- корхоналарни модернизациялаш орқали уларнинг молиявий салоҳиятини белгиловчи омилларни таҳлил қилиш;
- корхоналарга инвестицияларни киритиш орқали уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш истиқболлари белгилаш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Битирув малакавий ишининг объекти бўлиб фаолият юритаётган “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамияти танлаб олинди.

Тадқиқотнинг предмети корхона (“Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамият)ларни модернизациялаш орқали уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш ва ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришда юзага келадиган молиявий муносабатлар бўлиб ҳисобланади.

Тадқиқот методлари. Тадқиқотни амалга оширишда қиёсий таҳлил, тизимли ёндошув, иқтисодий ва статистик таҳлил усулларидан фойдаланилди.

Битирув малакавий ишининг ахборот базаси сифатида Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси ҳамда “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамияти маълумотларидан фойдаланилди.

Ҳимояга олиб чиқиладиган асосий ҳолатлар:

- корхонани комплекс модернизация қилиш жараёни ишлаб чиқилди;
- саноатни модернизациялаш ва ишлаб чиқаришни диверсификация қилишда инвестицияларнинг аҳамиятига қаратилган ёндашувлар баён этилди;
- “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамиятида асосий воситаларнинг самарадорлик кўрсаткичларини оширишнинг асосий йўналишлари бўйича тавсиялар ишлаб чиқилди;
- “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамиятида асосий воситалардан фойдаланиш самарадорлигига таъсир қилувчи омиллар таҳлил қилинди;
- хўжалик юритувчи субъектларнинг иш фаолиятини ифодаловчи кўрсаткичлар аниқланиб, хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий барқарорлигини баҳолашда уларнинг аҳамияти ўрганилди;
- молиявий барқарорлик ҳолатини аниқлаш усуллари асослаб берилди ва “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамиятнинг молиявий барқарорлиги айнан шу усуллар орқали таҳлил қилинди;
- Корхоналарни модернизациялаш орқали уларнинг молиявий салоҳиятини белгиловчи омиллардан бўлган жамиятнинг иқтисодий салоҳияти таркиби кўрсаткичи аниқланди;
- Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида таркибий ўзгаришлар, модернизация қилиш ва ишлаб чиқаришни диверсификациялашнинг устувор йўналишларини аниқлаш бўйича илмий таклифлар ишлаб чиқилди.

Илмий янгилиги:

- Корхоналарнинг банкротлиги ва унинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш орқали уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш йўллари хорижий мамлакатлар тажрибаси асосида тадқиқ қилинди;

- “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамиятида иқтисодий ва молиявий салоҳиятнинг ўзига хос хусусиятлари ёритилди;
- молиявий барқарорлик бўйича корхона тоифалари аниқланиб, тадқиқ қилинаётган объектнинг айнан қайси тоифага тегишли эканлиги асослаб берилди;
- саноат тармоқларини модернизация ва реконструкция қилишга эътибор қаратилишига сабаб бўлаётган муаммолар аниқланди;
- “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамиятда асосий воситаларнинг самарадорлик кўрсаткичларини оширишнинг йўналишларини аниқлаш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилди.

Ишнинг илмий ва амалий аҳамияти. Битирув малакавий ишининг амалий аҳамияти шундан иборатки, ундаги илмий асосланган таклиф ва тавсиялардан мамлакатимизда фаолият юритаётган хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий барқарорлигини оширишда фойдаланиш мумкин.

Битирув малакавий ишининг тадқиқот натижаларидан олий ўқув юртларида “Корпоратив молия” фанини ўқитишда фойдаланиш мумкин.

Натижаларнинг жорий қилиниши. Тадқиқот ишининг натижалари Самарқанд шаҳар “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамиятда муҳокама этилган (21.05.2017 даги жорий қилиш ҳақида гувоҳнома) амалиётга жорий қилиш учун қабул қилинган.

Ишнинг синовдан ўтиши. Битирув малакавий ишининг асосий мазмуни ва натижалари “Корпоратив корхоналарда лизинг муносабатлари” мавзусига бағишланган кафедранинг илмий семинарида ахборот берилган.

Битирув малакавий иши “Молия ва суғурта хизматлари” кафедраси мажлисида муҳокама қилинган ва ҳимояга тавсия этилган (29 май 2017 йил).

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Тадқиқот ишининг асосий натижалари 1 та маъруза тезисида ўз аксини топган.

Битирув малакавий ишининг тузилиши ва ҳажми. Битирув малакавий иши таркибий жиҳатдан кириш, тўрт боб, хулоса, фойдаланилган

адабиётлар рўйхатидан иборат. Тадқиқот матни 81 бет бўлиб, унда 8 та жадвал, 7 та чизма ва 1 та диаграмма мавжуд.

I БОБ. КОРХОНАЛАРНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ЖАРАЁНИ

1.1. Корхоналарни модернизациялашнинг иқтисодий-ижтимоий аҳамияти

Иқтисодиёти ривожланган мамлакатлар тажрибасининг кўрсатишича, жамиятни ривожлантиришнинг асоси иқтисодиётни модернизация қилишга боғлиқдир. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Мамлакатимизни демократлаштириш ва модернизация қилиш борасида бошланган тизимли ислохотларни, иқтисодиётимизда, авваламбор, саноат ва қишлоқ хўжалигида туб таркибий ўзгаришларни сўзсиз давом эттириш, хусусий мулк, тадбиркорлик ва кичик бизнесни жадал ривожлантириш ва бу соҳа вакиллари манфаатларини ҳимоя қилиш, макроиқтисодий мутаносибликни таъминлаш 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишига айланиши зарур”⁸.

Баъзи тадқиқотчилар иқтисодиётни модернизация қилиш жараёнини тўрт турга бўлиб ўрганишган, улар: технологик, иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий⁹. Технологик модернизация ўз ичига юқори малакали иш жойларини яратиш ва кенгайтириш жараёнини олади. Иқтисодий модернизация эса иқтисодиётни диверсификация қилишни назарда тутди. Ижтимоий модернизация асосан соғлиқни сақлаш ва ижтимоий ҳимояни ривожлантиришдан иборат. Сиёсий модернизация тадбиркорларга яратилган эркинлик билан белгиланади.

Юқорида келтирилган модернизация жараёнининг иқтисодий тури катта миқдорда молиявий маблағларни талаб этишини ҳамда замонавий технологияларни ишлата оладиган қобилиятли кадрларни узок муддат тайёрлашни эътиборга олиб, ушбу жараённи босқичма-босқич амалга ошириш лозим. Бунда биринчи босқич қуйидагиларни ўз ичига олиши лозим:

⁸ Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. –Т.: “Ўзбекистон”, 2016. 32-б.

⁹ Мау В. Между модернизацией и застоем: экономическая политика 2012 года. –М.: 2/2013. С. 4-23.

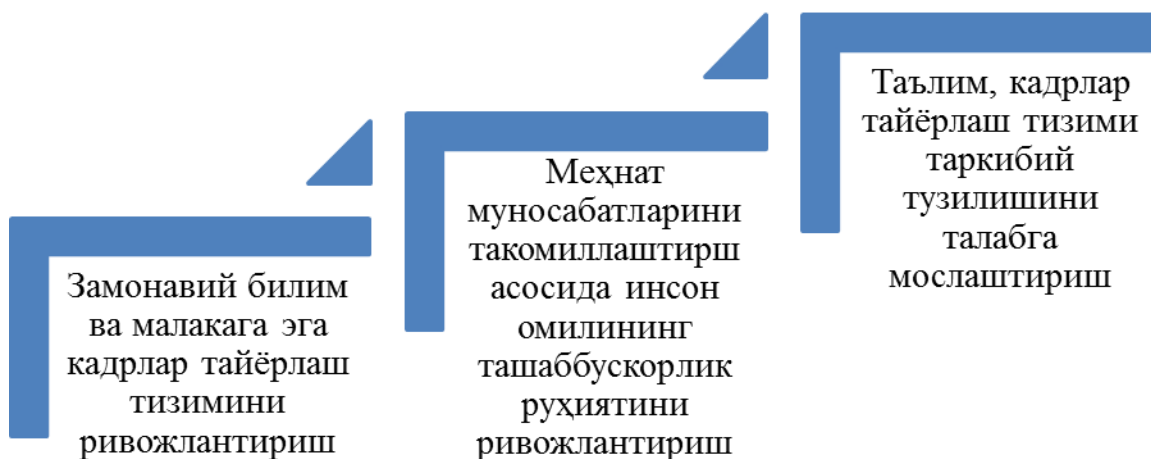
- асбоб-ускуна ва машина ишлаб чиқариш бўғинини хорижий инвестициялар ёрдамида модернизация қилиш билан миллий ҳамда корхоналарга ишлаб чиқариш воситалари етказиб берувчи тармоқни ривожлантириш (Бунда ишлаб чиқариш воситалари асосан озиқ-овқат, енгил ва қурилиш материаллари саноати учун ишлаб чиқарилиши керак);

- экспортбоп ишлаб чиқариш корхоналарини модернизация қилиш;

- қишлоқ хўжалигини модернизация жараёнини изчил равишда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи корхоналардан бошлаш лозим. Чунки ушбу соҳадаги ривожланиш ўз навбатида, фермер хўжаликлари маҳсулотларига бўлган талабни ортишига, натижада уларнинг фойдалилик даражасини ўсишига сабаб бўлади. Бу кейинги галда фермер хўжаликларини модернизация қилиш учун молиявий маблағлар ортишини таъминлайди.

Иккинчи босқичда ички бозорда маҳсулот ишлаб чиқарувчи ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни модернизация қилиш лозим. Шунингдек, ушбу босқичда сифатга алоҳида эътибор қаратиб, замонавий технологиялардан фойдалана оладиган ҳамда уларнинг янги моделларини яратиш имкониятига эга кадрлар базасини яратиш тизимини ҳам йўлга қўйиш керак. Кадрлар базасини шакллантиришда мутахассисликларнинг тармоқ ва соҳаларга бўлган жорий ҳамда истиқболдаги талабини ўрганишга асосий эътибор қаратилиши лозим.

Иқтисодиётни модернизация қилишнинг иккинчи тури, юқорида таъкидлаганимиздек, ижтимоий соҳаларни қамраб олиши лозим. Ижтимоий модернизация жараёни инсон омили билан боғлиқ бўлиб, унинг таркибий қисми қуйидаги 1-чизмада ўз аксини топган:

1-чизма. Ижтимоий модернизация жараёнининг таркибий қисми

Ижтимоий соҳадаги ислохотлар таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ҳамда мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини жорий этишнинг асоси ҳисобланади¹⁰. Ижтимоий модернизация жараёнида қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш лозим:

- олий таълим тизимининг моддий техник базасини янада ривожлантириш ва технопаркларни шакллантиришга алоҳида эътибор бериш;
- мутахассисликлар таркибида конструктор-муҳандислар улушини ва улар сифатини ошириш;
- қишлоқ ҳудудларида аёлларни хос касбга йўналтиришга ихтисослашган ўқув марказлар фаолияти ривожланишини рағбатлантириш;
- ишлаб чиқариш, фан ва таълим ўзаро боғлиқлигини ривожлантириш.

Ўзбекистонда охириги йилларда олий таълим муассасалари томонидан тайёрланган мутахассислар ўрганилганда, тайёрланаётган кадрларнинг 16% қисми реал сектор учун, қолган 84% қисми эса хизматлар соҳаси учун

¹⁰Юсупова Н. Инвестиционно-инновационная стратегия регионов республики Узбекистан//Иқтисод ва молия. №5, 2010. с.22-28; Чистякова В. Социальные ресурсы модернизации//Экономист. №5, 2010. с.64-72.

мўлжалланган кадрлардир¹¹. Агар муҳандис-конструкторларни саноат ва қурилишдаги таркибини ўргансак, унинг улуши янада камайиб кетади. Иқтисодиётнинг техникавий қуролланишини таъминловчи мутахассислар умумий тайёрланаётган кадрларнинг 10% қисмини ташкил этмоқда. Ушбу кўрсаткични иқтисодиётни модернизация қилишни биринчи босқичини самарали ташкил этиш учун изчил равишда 20% га кўтариш лозим. Бунинг учун қуйидагиларни таклиф этамиз:

- олий таълим мутахассисликларига бўлган талабни баҳолашда муҳандислар улушини янада ошириш ва ижтимоий соҳа мутахассисликларини мақбуллаштириш;

- инфратузилма объектларини ривожлантиришга қаратилган давлат дастурларини кенгайтириш;

- инжиниринг компаниялари фаолияти самарадорлигини ошириш ва уларни оммавийлаштириш тадбирларини қўллаш;

- технопарклар ташкил этишга давлат томонидан молиявий кўмак бериш асосида улар фаолиятини кенгайтириш;

- муҳандислик йўналишлари тайёрловчи олий таълим муассасаларида давлат буюртмасини кўпайтириш;

- инсон капиталини ривожлантиришга қаратилган ижтимоий харажатларни ошириш.

Иқтисодиётни модернизация қилишда нафақат мутахассисликлар таркиби, балки меҳнат омили асосидаги ихтирочилик фаолиятини баҳолаш ҳам муҳимдир. Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистонда тадқиқот ишларини амалга оширувчи ташкилотлар сони умумий ҳолда 2000 йилга қараганда бугунга келиб 13% га қисқарган. Илмий тадқиқот ташкилотлари ушбу даврда 20% га, ҳатто конструкторлик ташкилотлари 60% гача камайиб кетган. Олий таълим муассасаларида амалга оширилаётган илмий тадқиқот ишлари эса бир неча баробарга ортган. Патентларга берилган аризалар сони 1996-2015 йилларда

---

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоблари.

нотекис ўзгариб борган бўлиб, норезидентлар томонидан 1996 йилдаги 53 та ўрнига, 2013 йилга келиб 258 та патент расмийлаштирилган ва 4,9 марта ўсган. Резидентлар томонидан берилган патентлар сони мос ҳолда 914 ва 299 тани ифодалаб, 3,1 баробарга қисқарган. Шунингдек, товар белгиси учун берилган аризалар ҳам 1996-2015 йилларда тебранувчи ҳолатни ифодалаган. Норезидентлар томонидан берилган аризалар 1996 йилдаги 3261 тадан 2013 йилда 3408 тага етган бўлса, резидентлар томонидан берилган аризалар 1996 йилдаги 867 тадан 1,8 баробарга ўсиб 2013 йилда 1523 тага етган¹².

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, 2017–2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясининг учинчи “Иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишлари” устувор йўналишида белгиланган қуйидаги вазифалар:

- миллий иқтисодиётнинг мутаносиблиги ва барқарорлигини таъминлаш, унинг таркибида саноат, хизматлар кўрсатиш соҳаси, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик улушини кўпайтириш;
- ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқариш, транспорт-коммуникация ва ижтимоий инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишга қаратилган фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш;
- саноатни юқори технологияли қайта ишлаш тармоқларини, энг аввало, маҳаллий хом ашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш асосида юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича жадал ривожлантиришга қаратилган сифат жиҳатидан янги босқичга ўтказиш орқали янада модернизация ва диверсификация қилиш ва шу кабиларни амалга ошириш орқали мамлакатда таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация

---

¹² www.worldbank.com.

қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш имконияти пайдо бўлади¹³.

1.2. Корхоналарни модернизациялаш ва диверсификациялашда инвестицияларнинг роли

Иқтисодиётда таркибий ўзгаришларнинг муҳим жиҳати саноат тармоқларини модернизация қилиш, ишлаб чиқаришни диверсификациялаш ҳамда техник ва технологик янгилашдир.

Иқтисодиётда модернизация, диверсификация ва инвестиция жараёнлари ўзаро уйғунликда амалга оширилади. Шу нуқтаи назардан, саноат тармоқларида олиб борилаётган ислохотларнинг моҳияти ва тамойилларини таҳлил қилиш, хусусан, модернизациялаш ва диверсификациялаш жараёнининг назарий асослари ва хорижий давлатлар тажрибаларини тадқиқ этиш муҳим аҳамиятга эга.

Ҳозирги кунда корхоналарда модернизация қилиш жараёнини амалга оширишда корхонани технологик модернизациялаш билан бир қаторда корхона персонали билан ишлаш технологиясини ҳам модернизациялаш талаб этилади ва айнан персонал билан ишлашга инвестицияларни ажратиш асосий масала сифатида ўрганилмоқда (2-чизма).

---

¹³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон фармони.

2-чизма. Корхонани комплекс модернизация қилиш жараёни¹⁴

Саноат тармоқларида модернизация қилиш ва диверсификациялаш жараёнларини амалга оширишнинг долзарблиги қуйидаги шартлар билан асосланади:

– маънавий эскирган ва ишлаш муддати ўтиб бўлган асбоб-ускуналар ҳисобига миллий ишлаб чиқарувчилар рақобатбардошлик даражасининг пастлиги;

¹⁴ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

– ташқи бозорларда миллий ишлаб чиқарувчилар маҳсулотларига талабнинг камлиги;

– инновацияларни молиялаштириш ва ишлаб чиқаришга инвестициялар жалб қилиш манбаларининг етарли даражада эмаслиги;

– инвесторларда миллий иқтисодиёт тармоқларида модернизация қилиш жараёнларни амалга ошириш ва мавжуд имкониятлар юзасидан тушунчаларнинг тўлиқ шаклланмагани ва бошқалар.

“Модернизация” ва “диверсификация” атамаларига оид турли талқинлар мавжуд бўлиб, улардан айримларининг асосий жиҳатларига тўхталиб ўтамиз. “Модернизация – ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар (иш ва хизматлар) рақобатбардошлигини оширишга йўналтирилган ишлаб чиқаришни технологик янгиланиш жараёнидир. У корхоналарнинг технологик қолоқлигини бартараф этиш воситаси бўлиб, меҳнат, моддий ва хом ашё ресурсларидан самарали фойдаланиш даражасига кескин таъсир кўрсатади. Модернизация, техник ва технологик янгилаш натижалари юқори технологик, рақобатбардош ишлаб чиқаришнинг жадал ривожланиш шартини белгилаб беради”¹⁵.

Иқтисодиёт ва унинг етакчи тармоқларини модернизация қилиш ишлаб чиқаришни диверсификациялашга олиб келади. “Диверсификация – юқори қўшилган қиймат ўсиш динамикасини таъминлайдиган маҳсулот ва хизматлар ассортиментининг ошиш ва кенгайиш жараёнидир. Диверсификация жараёни иқтисодиёт тармоқларида олиб борилаётган модернизация ва таркибий ўзгаришлар билан бевосита уйғунлашган ҳодисасидир”¹⁶.

Миллий иқтисодий адабиётда саноатни модернизациялаш ва ишлаб чиқаришни диверсификация қилишда инвестицияларнинг аҳамиятига

---

¹⁵ Иқтисодиёт тармоқлари ва корхоналарнинг техник модернизация ва диверсификация қилиш даражасини баҳолаш бўйича услубий тавсия. Тавсия Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги (№2-1-7/49, 22.09.2010 й.) ва Давлат статистика қўмитаси (№04-8, 14.09.2010 й.) томондан тасдиқланган.

¹⁶ Иқтисодиёт тармоқлари ва корхоналарнинг техник модернизация ва диверсификация қилиш даражасини баҳолаш бўйича услубий тавсия. Тавсия Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги (№2-1-7/49, 22.09.2010 й.) ва Давлат статистика қўмитаси (№04-8, 14.09.2010 й.) томондан тасдиқланган.

қаратилган ёндашувлар келтирилган бўлиб, хусусан, бир гуруҳ муаллифлар томонидан тайёрланган қўлланмада “Инвестициялар замонавий техника ва технологиялар билан қуролланиш, илмий-техник, ишлаб чиқариш ва ақлий имкониятларни тиклашнинг асосий воситадир”¹⁷, деб таъкидланади.

Айтиб ўтиш жоизки, инвестициялар модернизациялаш, техника ва технологиялар билан қуролланиш, ишлаб чиқаришни диверсификациялашнинг асосий воситаси бўлиб, бунда, ўз навбатида, янги иш ўринлари ташкил этилади, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг сифат даражаси кўтарилади, натижада корхоналарнинг рақобатбардошлиги ошади.

“Инвестиция бирлигининг иқтисодий ўсишдан иборат натижаси ортиб бориши учун у иқтисодиётнинг илғор соҳаларига юборилиб, янги технологияни жорий этишга қаратилиши керак. Бу инвестицияларнинг новацияларга, яъни янгиликни жорий этишга юборилишини билдиради. Агар инвестициялар новацияга юборилса, иқтисодиёт тез ўсади, чунки булар бозорда талаб бор товарларнинг янги юксак унумли технологияга таяниб ишлаб чиқарилишини билдиради”¹⁸.

Дарҳақиқат, агар инвестициялар эски ва маънавий эскирган технологияларга йўналтирилса, унинг самарадорлиги паст даражада бўлади, чунки ресурсларнинг сарфига нисбатан маҳсулот ва хизматлар миқдорининг ўсиш даражаси паст бўлади, натижада ишлаб чиқариш самарадорлиги пасаяди.

Иқтисодчи олимлар П.Кругман, Р.Веллс ва М.Олнининг фикрича, ишбилармонлик муҳитини яхшилашда инвестицияларнинг инсон капитали билан бир қаторда жисмоний капиталга, яъни техника ва технологияларни киритиш, бино ва иншоотларни реконструкция қилиш ҳамда захираларга йўналтириш асосий омил ҳисобланади¹⁹.

---

¹⁷ А.Ш.Бекмуродов, Я.К.Карриева, И.У.Неъматов, Д.Х.Набиев, Н.Т.Каттаев Хорижий инвестициялар. Ўқув қўлланма. Т. Иқтисодиёт, 2010. 23-б.

¹⁸ А.Ўлмасов, А.Ваҳобов. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик (тўлдирилган ва қайта ишланган нашри). Т. “Iqtisod-moliya”, 2014. 273-б.

¹⁹ Кругман П., Веллс Р., Олни М. Основы экономики. Учебник для вузов. Пер. с англ. –СПб.: Питер, 2011. – стр.611.

Таъкидлаш лозимки, ишлаб чиқаришда инсон капитали муҳим ўрин тутгани боис, инвестицияларни унинг билими, тажрибаси ва малакасини оширишга сарфлаш замонавий иқтисодиётнинг асосий омилларидандир. Шу билан бирга, инвестицияларнинг корхонани модернизация қилиш ва ишлаб чиқаришни диверсификациялаш, янги ва замонавий технологияларни киритишга ҳам йўналтирилиши маҳсулот рақобатбардошлигини ошириш билан бирга янги иш ўринларини яратиш ҳамда хизмат кўрсатиш сифатини яхшилашга олиб келади.

Хорижий давлатлар тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, ҳар бир давлат узоқ тарихий ва ўзига хос ривожланиш босқичларида саноат тармоқларини модернизациялаш бўйича ислохотларни шаклантириб борган.

Жумладан, Японияда саноат тармоқларини модернизация қилиш ислохотлари, асосан, XX асрдан кейин жадал амалга оширилган. Япония саноат тармоқларини модернизация қилишда Ғарб амалиёти жорий қилина бошлаган, бироқ анъанавий тармоқларда инвестицион фаоллик бир маромда ушлаб турилган. Шу асосда ушбу тармоқларда ишлаб чиқариш ва меҳнат ресурслари қисқартирилган. Шу билан бирга, устувор тармоқларни молиялаштириш манбаларини қидириб топиш рағбатлантирилган. Инвестицияларнинг асосий қисми (корхоналарнинг ўз маблағлари), айниқса, экспортга йўналтирилган маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қодир чуқур қайта ишлаш тармоқлари ривожланишига киритилган. Устувор тармоқларга юқори самарали асбоб-ускуналар, техника ва технологиялар харид қилиш учун чет эл валютаси қулай шартларда жалб этилган. Шунингдек, солиқ имтиёзлари, эҳтиёт ва бутловчи қисмлар, хом ашёлар учун пасайтирилган импорт тарифлари жорий қилинган²⁰.

Ҳиндистонда саноатни модернизациялаш эволюцион йўл билан амалга оширилган. Мамлакатда ушбу ислохотлар бир неча босқичда ўтказилган. Биринчи босқичда мамлакат, асосан, давлат сектори ривожланишини рағбатлантирувчи “аралаш” иқтисодиёт тизимини,

---

²⁰ Гурова Т. Нация-предприниматель // Эксперт. – 2010. - №36.

кейинчалик иқтисодиётда давлат ролини кучайтирган ҳолда “уюшган капитализм” концепциясини амалга оширган²¹.

Иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнида хусусий капиталнинг аҳамияти кескин ошди. Ислохотлар жараёнида лицензиялашдан босқичма-босқич воз кечила бошланди, тармоқларга чет эл ва миллий хусусий капитални жалб қилиш бўйича йўл очиб берилди. Макроиқтисодий жараёнларни давлат томонидан назорат қилишни сақлаб қолувчи нозик механизм яратилди. Импорт учун тўсиқлар босқичма-босқич олиб ташланди ва юқори даражадаги тарифлар пасайтирилди.

Шунингдек, Ҳиндистон ҳукумати асосий эътиборни иқтисодий ҳудудларни ташкил этишга қаратди. Ушбу ҳудудларда корхоналар 5 йилгача барча солиқлардан тўлиқ озод этилиб, кейинги 5 йилда солиқларнинг ярмини тўлаш механизми жорий қилинди.

Юқорида тилга олинган маълумотлар асосида хулоса қилиш мумкинки, саноат тармоқларини модернизация қилиш ва ишлаб чиқаришни диверсификациялаш пировардида мамлакат иқтисодиётида саноат тармоқлари улушининг кескин ошиши, янги иш ўринлари яратилиши ва аҳоли турмуш фаровонлиги ошиши, барқарор иқтисодий ўсиш таъминланишига асос бўлади.

---

²¹ http://www.ng.ru/courier/2010-03-15/10_india.html.

1.3. Корхоналарнинг банкротлиги ва унинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш орқали уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш

Мамлакатимизда бозор муносабатларининг ривожланиши тадбиркорлик субъектлари ўртасида эркин рақобатни шаклланишига кенг имкон яратади. Рақобат муҳити ҳар бир субъектдан ўз фаолиятини амалга оширишда бозор қонунларини, маркетингни чуқур ўрганишни, бошқарувчилардан катта тажриба ва кучли менежерликни талаб этади.

Республикаимизнинг биринчи президенти Ислом Каримов таъкидлаганидек, “Бугунги кунда 140 дан ортиқ корхона зарар кўриб ишламоқда. Уларнинг 67 таси йирик корхоналар бўлиб, 10таси саноат соҳасига, жумладан, қишлоқ хўжалиги машинасозлиги, кимё, электр техника ва фармацевтика саноати тармоқларига тегишлидир... Шунингдек, коммунал соҳада 26та зарар кўриб ишлаётган корхона, шу билан бирга, йўл қурилиши соҳасида 13 та иқтисодий ночор корхона мавжуд”²². Ушбу корхоналарнинг рақобат муҳитида ўз фаолиятини давом эттиришга имкони бўлмайди ва банкротликка учрайди.

Банкротлик институти ўз тўлов қобилиятини тиклаш имкониятига эга иқтисодий ночор корхоналарни молиявий соғломлаштириш орқали ёки иқтисодий ночор, самарасиз ва истикболсиз хўжалик юритувчи субъектлардан иқтисодий халос бўлиш йўли билан иқтисодиётни мустаҳкамловчи амалдаги механизмлардан бири ҳисобланади.

Банкротлик институтининг олдига икки асосий вазифа қўйилади. Биринчиси, вақтинча тўловга қобилиятсиз, иқтисодий қийинчиликка дучор бўлган хўжалик юритувчи субъектга муайян қоидалар асосида ўзини ўнглаб

---

²² Каримов И.А. 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади./ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган мажлисидаги маърузаси”. // Халқ сўзи газетаси, 2014 йил 18 январь.

олиш ва сўнгра ўз мажбуриятларини бажаришга имкон бериш; иккинчиси, агар қарздорнинг ўзини ўнглаб олиш имконим бўлмаса, у ҳолда уни тугатиш билан боғлиқ жараёни бошлаш ва кредиторлар талабларини энг мақбул даражада таъминланиши назарда тутилади.

Мустақилликкача бўлган даврда банкротлик институти фуқаролик ва тадбиркорлик ҳуқуқий муносабатларда қўлланилмас, бу соҳадаги айрим ишлар маъмурий воситалар билан ҳал этилар эди.

“Банкротлик” тушунчаси итальянча “banco rotto” сўзидан олинган бўлиб, луғавий маъноси “ўриндикнинг синиши” деб тушунилса-да, иқтисодиётда қарздорнинг ночор аҳволга тушиб қолиши, инқирози, барбод бўлиши маъносида ишлатилади.

Илмий адабиётда “банкротлик” ва “инқироз” сўzlари синоним сифатида қўлланилади.

Кўпчилик хорижий мамлакатлар қонунларига кўра, шахс ўз зиммасига олган қарз мажбуриятларини бажара олмаса ва бу суд томонидан тасдиқланса, бундай ҳолат “ночорлик” деб аталади²³. ночорликнинг юридик маъноси турли мамлакатлардатурлича бўлиб, умум эътироф этилган бир хил маънода тушунилмайди. Германия, Франция ва АҚШда қарздорнинг тўловларни амалга ошира олмаслиги тўлашга ночорликнинг исботи сифатида қаралади. Буюк Британияда қарздор томонидан кўрсатилган хатти-ҳаракатлардан бири содир этилганда ночорлик тасдиқланади. Голландияда ночорлик кредиторлар талабини қондиришга қодир эмасликни билдиради. Италияда эса бу атама қарздорнинг маълум муддат ичида тўловга лаёқатсизлиги деб қаралади. “Ночорлик ва банкротлик” тушунчалари баъзи мамлакатлар қонунчилигида бир-бирига мувофиқ келмайди. Россия Федерациясида бу атамалар синоним тарзида ишлатилади²⁴.

²³ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодекси. – Т.:Адолат, 2012.

²⁴ Банкротство: проблемы, нормативные акты, методические материалы и комментарии, разбор практики, ответы на вопросы. // Сборник нормативных актов, с.183.

“Банкрот корхона – бу иқтисодий ночор корхона”²⁵ дир. С.Э.Жилинский эса бу икки тушунчалар каторига қўшимча равишда учинчи, яъни “тўловга қобилиятсизлик” тушунчасини ҳам киритиш лозим деб кўрсатади.

“Банкротлик тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 1-моддасида унинг мақсади юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорларнинг банкротлиги соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборатлиги кўрсатилган.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексининг 26-моддасига асосан, якка тадбиркор кредиторларнинг ўз тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириши билан боғлиқ бўлган талабаларини қаноатлантиришга қодир бўлмаса, бундай тадбиркор белгиланган тартибда банкрот деб топилиши мумкин.

Якка тартибдаги тадбиркорни банкрот деб топиш расм-русумларини амалга ошириш жараёнида унинг тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш билан боғлиқ бўлмаган мажбуриятлари бўйича кредиторлари ҳам ўз талабларини қўйишга ҳақли. Мазкур кредиторларнинг ушбу тартибда қўйилмаган талаблари якка тадбиркорни банкрот деб топиш расм-русумлари тамом бўлганидан кейин ҳам ўз кучини сақлаб қолади.

Якка тартибдаги тадбиркор банкрот деб топилган тақдирда кредиторлар талаблари Фуқаролик кодексининг 56-моддасида назарда тутилган тартибда қондирилади.

Якка тартибдаги тадбиркорни банкрот деб топишнинг ёки якка тартибдаги тадбиркор ўзини банкрот деб эълон қилишининг асослари ва тартиби қонун билан белгиланади.

Юридик шахснинг ночорлиги (банкротлиги) Фуқаролик кодексининг 57-моддасида “Тижоратчи ташкилот бўлган юридик шахс, давлат корхонасидан ташқари, шунингдек матлубот кооперативи ёки ижтимоий фонд шаклида иш олиб бораётган юридик шахснинг кредиторлар талабларини қондиришга

---

²⁵ Бушев А.Ю., Макарова О.А., Попондопуло В.Ф. Коммерческое право зарубежных стран. – СПб.: Питер, 2004. – С.23-28.

курби етмаса, суднинг қарорига мувофиқ у ночор (банкрот) деб ҳисобланиши мумкин”.

Юридик шахснинг банкрот деб ҳисоблабниши унинг тугатилишига олиб келади.

“Банкротлик тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 3-моддасига мувофиқ “Банкротлик (иқтисодий ночорлик) – хўжалик суди томонидан эътироф этилган, қарздорнинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини тўла ҳажмда қондиришга ва (ёки) мажбурий тўловлар бўйича ўз мажбуриятини тўла ҳажмда бажаришга қодир эмаслиги”дир.

Қарздорнинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини қондиришга ва (ёки) мажбурий тўловлар бўйича ўз мажбуриятларини бажаришга қодир эмаслиги, агар тегишли мажбуриятлар ва (ёки) тўлов мажбурияти юзага келган кундан эътиборан уч ой давомида қарздор томонидан бажарилмаган бўлса, уни банкротлик аломати деб эътироф этилади.

Банкротлик тўғрисидаги иш банкротлик аломатлари мавжуд бўлган тақдирда, агар қарздор юридик шахсга нисбатан жами талаблар энг кам иш ҳақининг беш юз баробарини ташкил этадиган бўлса, қарздор якка тартибдаги тадбиркорга нисбатан эса кам иш ҳақининг камида ўттиз баробарини ташкил этадиган бўлса, хўжалик суди томонидан кузатилиши мумкин.

Қарздорни банкрот деб топиш тўғрисидаги ариза билан қарздор, кредитор ва прокурор пул мажбуриятлари бажарилмаган ҳолларда мурожаат этиш ҳуқуқига эга. Мажбурий тўловлар мажбурияти бажарилмаганлиги натижасида эса қарздор, прокурор, давлат солиқ хизмати органлари ва бошқа ваколатли органлар ариза билан хўжалик судига мурожаат этиш ҳуқуқига эга.

Қонунга суд бошқарувчилари институти (муваққат бошқарувчи, санация қилувчи бошқарувчи, ташқи бошқарувчи, тугатиш бошқарувчиси)

киритилди, уларга нисбатан бир қатор талаблар белгиланди. Унга кўра, олий маълумотга ва икки йиллик иш стажига эга бўлган, шунингдек банкротлик тўғрисидаги ишлар бўйича давлат органида аттестациядан ўтган шахслар бу лавозимига тайинланади ҳамда қонуннинг бу қондаси 2004 йил 1 январдан эътиборан жорий этилди.

Қарздор ёки кредиторга нисбатан манфаатдор шахслар, судланганлик ҳолати тугалланмаган ёки судланганлиги олиб ташланмаган шахслар, банкротлик таомили жорий этилган якка тартибдаги тадбиркорлар, илгари суд бошқарувчиси вазифасини бажараётган пайтда қарздорга, кредиторларга зарар етказиб, бу зарарни қопламаган шахслар, бошқа шахсларнинг ишларини ва (ёки) мол – мулкни бошқариш билан боғлиқ фаолиятни амалга оширишига чеклов белгиланган шахслар (бундай фаолият билан шуғулланишдан маҳрум этилган ёки нолайиқ деб топилган шахслар) суд бошқарувчилари этиб тайинланиши мумкин эмас.

Қонунга суд бошқарувчиси хўжалик суди томонидан тайинланган санадан бошлаб ўн кун ичида банкротлик тўғрисидаги ишда иштирок этаётган шахсларга зарар етказилиши ҳодисаси учун ўз жавобгарлигини қонун ҳужжатларида белгиланадиган тартибда 2005 йил 1 январдан бошлаб суғурталаши лозимлиги ҳақидаги меъёرنинг киритилганлиги муҳим аҳамиятга эгадир.

Суд бошқарувчиси ўз ҳуқуқи ва мажбуриятлари доирасида фаолият юритиши лозим бўлади. У томонидан зиммасига қонун билан юкланган вазифаларнинг қарздорга ёки кредиторга зарар етказилишига олиб келган тарзда бажарганда ёки лозим даражада бажармаганда вазифасидан озод этишга асос бўлади. Бунда қарздор, кредиторлар етказилган зарар ўрнини қопланишини талаб қилишга ҳақлидирлар.

Банкротлик институти бозор муносабатлари шароитидаги тадбиркорлик рақобати натижаси сифатида ўзининг муайян норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари базасига эга. Хўжалик юритувчи субъектлар, шу жумладан тадбиркорлик субъектларининг банкротлиги билан боғлиқ қоидалар Фуқаролик кодекси,

Хўжалик процессуал кодекси, Жиноят кодекси, “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги, “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларининг ҳуқуқлари кафолатлари тўғрисида”ги ва бошқа катор қонунларда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, ҳукумат қарорларида мустаҳкамланган.

Махсус қонун сифатида “Банкротлик тўғрисида”ги Қонун дастлаб 1994 йил 5 майда қабул қилинди²⁶. Мазкур Қонунда илк марта хўжалик субъектларининг ўз фаолияти натижалари учун энг авалло ўз кредиторлари олдида жавобгар эканликлари, самарали иш юритмаганликлари учун биринчи навбатда ўз мол-мулклари билан иқтисодий маъсулиятга эга эканликлари мустаҳкамланди. Унда банкротлик тушунчасига таъриф бериш билан бирга банкрот деб топишнинг аниқ механизмлари кўрсатилди. У 35 та моддадан иборат эди.

1998 йил 28 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан Қонуннинг янги таҳрири қабул қилинди. У янада такомиллаштирилиб, 133 та моддадан иборат тарзда берилди.

Банкротликка оид қонунчилик тизимида амалдаги “Банкротлик тўғрисида”ги Қонун янги таҳрирда 2003 йил 24 апрелда қабул қилинган. Мазкур қонун банкротликка оид муносабатларни махсус ва батафсил тартибга солувчи ҳуқуқий ҳужжатдир.

Қонуннинг янги таҳрири 12 боб, 192 моддадан иборат бўлиб, ушбу қонунда аввалгиларидан фарқли равишда банкротликнинг асосий белгилари ўзгарди, юридик шахс ва якка тартибдаги тадбиркорларнинг банкротлиги тушунчалари бир-биридан фарқланди.

Шунингдек, 1997 йил 25 декабрда қабул қилинган “Қишлоқ хўжалиги корхоналарини санация қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни қишлоқ хўжалиги корхоналарининг банкротлигида уларни санация қилиш билан боғлиқ муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишга қаратилган.

---

²⁶ “Банкротлик тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 2003 йил 24 апрель.

Мамлакатимизда банкротликка оид муносабатларни тартибга солишда Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишларининг роли ҳам жуда катта, жумладан, 1998 йил 4 мартдаги “Хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий ночорлиги ва шартнома мажбуриятларини бажарилиши учун мансабдор шахсларнинг жавобгарлигини кучайтириш тўғрисида”ги, 1999 йил 23 июлдаги “Қорхоналар банкротлиги ва санацияси механизмини такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармонлари муҳим аҳамиятга эга.

Банкротликка оид муносабатларни тартибга солишга қаратилган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 26 июлдаги “Қорхоналарнинг банкротлиги тўғрисидаги қонунчиликни амалга оширишга доир қўшимча чора – тадбирлар ҳақида”ги 362-сонли, 2009 йил 11 июндаги “Банкротлик тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида назарда тутилган маълумотларни эълон қилишни тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 160-сонли ва бошқа қарорларини алоҳида кўрсатиш зарур.

Жумладан, “Банкротлик тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ ҳамда корпоратив бошқарув сифатини яхшилаш, хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий аҳволи барқарорлиги юзасидан уларнинг раҳбарлари ва мулкдорларининг масъулиятини ошириш, шунингдек сохта банкротлик, банкротликни яшириш ва қасддан банкротликка олиб келинган ҳолатларни ўз вақтида аниқлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 14 августдаги “Сохта банкротлик, банкротликни яшириш ва қасддан банкротликка олиб келиш аломатларини аниқлаш қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 224-сонли қарори қабул қилинди. Мазкур қоидалар суд бошқарувчиси ва давлат солиқ инспекциялари ходимлари томонидан қарздорнинг молиявий-хўжалик фаолиятини сохта банкротлик, банкротликни яшириш ва қасддан банкротликка олиб келиш аломатларини аниқлаш юзасидан таҳлил қилиш тартибини белгилайди. Ушбу норматив ҳужжат сохта банкротлик, банкротликни яшириш ва қасддан банкротликка олиб келиш каби ҳаракатлар

учун масъул шахсларнинг жавобгарликдан қочиб қолишини истисно этишда муҳим аҳамият касб этади.

“Банкротлик тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ва Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 14 августдаги “Сохта банкротлик, банкротликни яшириш ва қасддан банкротликка олиб келиш аломатларини аниқлаш қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 224-сон қарорига мувофиқ Вазирлар Маҳкамасининг “Иқтисодий ночор корхоналарнинг суд бошқарувчилари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2004 йил 23 мартдаги 138-сон қарорига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги 2013 йил 8 октябрь 277-сонли Қарори қабул қилинди. Мазкур Қарорга мувофиқ суд бошқарувчиларининг вазифаларига ва уларни аттестациядан ўтказиш талабларига бир қатор қўшимча ва ўзгаришлар киритилди.

Банкротликка оид масалаларни ҳал этишда Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленуми ва Раёсати қарорлари ҳам катта аҳамиятга эга.

“Банкротлик тўғрисида”ги Қонунни бир ҳилда қўлланилишини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленумининг 2006 йил 27 январдаги “Банкротлик тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг ҳўжалик судлари томонидан қўллашнинг айрим масалалари ҳақида”ги 142-сонли қарори қабул қилинди.

“Банкротлик тўғрисида”ги Қонунда ҳўжалик юритувчи субъектлар банкротлиги билан боғлиқ муносабатларда қўлланиладиган таомиллар кўрсатилган. Улар судгача санация қилиш ёки қарздорни ихтиёрий равишда тугатиш, кузатув, суд санацияси, ташқи бошқарув, тугатишга доир иш юритиш, келишув битими, соддалаштирилган таомиллар ҳисобланади.

Кузатув, суд санацияси, келишув битими, ташқи бошқарув ва тугатишга доир иш юритиш юридик шахснинг банкротлиги тўғрисидаги иш кўрилаётганда амалга ошириладиган таомиллар ҳисобланади. Якка тартибдаги тадбиркорнинг банкротлиги тўғрисидаги иш кўрилаётганда эса фақатгина келишув битими ва тугатишга доир иш юритиш каби таомиллар

қўлланилади. Судгача санация қилиш ёки қарздорни ихтиёрий равишда тугатиш суддан ташқари бажариладиган таомиллар жумласига киради.

Ривожланган мамлакатлар тажрибасидан келиб чиқиб, тадбиркорлик субъектларининг самарали фаолият олиб боришининг асосий шarti эркин рақобат муҳитида яшаб кетишдан иборат. Жаҳон амалиётида рақобат муҳитига мослашиб, курашиб фаолият олиб боришда иқтисодий ночор, тўловга қобилиятсиз, банкротликка йўл қўймаслик бозор муносабатларининг талабидир. Инглиз тадқиқотчиларининг фикрича, тахминан 70-80 фоиз янги корхоналар икки йилдаёқ ўз фаолиятини маълум сабабларга кўра тўхтатади. Бундай юқори кўрсаткичлар асосан Европа мамлакатларига тўғри келади. Кўпчилик давлатларда асосан янги ташкил бўлган корхоналар банкротликка учрайди. Айниқса Буюк Британия ва Германияда ҳар йили 10 минглаб, Австрия, Бельгия, Франция, Швейцария, Норвегия ва бошқа давлатларда минглаб корхоналар банкрот деб топилади²⁷.

Банкротликка оид қонунчилик ривожланган давлатлар тажрибасига назар ташласак, у икки хил йўналишда ривожланганлигини кўриш мумкин. Биринчиси, бу кредиторлар манфаатини кўпроқ ҳимоя қилишга қаратилган қонунчиликнинг эътироф этилиши, масалан: Буюк Британия, Германия ва бошқалар. Иккинчиси, қарздорнинг манфаатларини кўпроқ ҳимоя қилишга эътибор қаратади, бунга мисол қилиб АҚШ, Франция ва бошқа давлатлар қонунчилигини кўрсатиш мумкин²⁸.

Француз қонунчилигида қуйидаги принциплар асосида субъектларга устунлик берилган (3-чизма):

---

²⁷ <http://homes.line.ru/work/crisis/bankrot3.htm>.

²⁸ <http://homes.line.ru/work/crisis/bankrot3.htm>.

3-чизма. Француз қонунчилигида субъектларга берилган устунлик тамойиллари

Францияда бу фаолият “Корхоналарни молиявий соғломаштириш тўғрисида”ги қонун билан тартибга солинади.

Қарздор корхонанинг молиявий аҳволи ёмонлашиши билан унга кредиторлар билан музокара олиб бориш таклиф қилинади. Агар корхона ўз фаолиятини давом этириш имкониятига эга бўлса, суд реструктуризация тамойилини жорий қилади. Банкротлик тамойиллари сифатида кузатув, конкурс иш юритуви жорий қилинади.

Германия қонунчилигида тўловга қобилиятсиз корхонани тезроқ тугатиб, кредиторлар талабларини имкон қадар тўлиқ таъминлаш назарда тутилади. Унда банкротлик аломати юзага келгандан сўнг суд томонидан конкурс иш юритуви жорий этилади ва қарздор бизнесни бошқаришдан четлатилади. Суд томонидан конкурс бошқарувчи тайинланади. Қарздор мулкига нисбатан махсус режим ўрнатилади, конкурс массасини ташкил этади.

Бунда конкурс массасидан биринчи ўринда кредиторларнинг гаров билан таъминланган мажбуриятлари қаноатлантирилади. Кейинги навбатда

суд чиқимлари, вақтинча бошқарувчи фаолияти билан боғлиқ харажатлар қопланади.

Юқоридаги хўжалик юритувчи субъектларнинг банкротлиги билан боғлиқ миллий ва хорижий тажриба шуни кўрсатадики, ҳар қандай тадбиркорлик субъектларидан бозор муносабатларида, унинг қонунларга тўлиқ амал қилинган ҳолда, ўз ишончи ва таваккалчилиги остида хўжалик юритишнинг замонавий усул ва механизмларидан фойдаланиб, рақобат муҳитига тез мослашиш, эгилувчанлик билан иш юритиш талаб этилади.

II БОБ. “DASTBAKOR BARAKA” МЧЖ МОЛИЯВИЙ КЎРСАТКИЧЛАРИНИНГ АМАЛДАГИ ҲОЛАТИ ВА ТАҲЛИЛИ

2.1. “Dastbakor Baraka” МЧЖ асосий воситаларининг таркибий тузилиши ва таҳлили

Ҳозирги кунда республикаимизнинг деярли барча вилоятлари ва шаҳарларида минглаб корхоналар ишлаб чиқариш фаолиятини олиб бормоқда. Хусусан, “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамияти аҳоли, ташкилот ва идоралар учун пластмассдан кути (яшик), челақлар (ҳар хил ҳажмдаги) ва қувурлар тайёрлаб, етказиб бормоқда. Янги маҳсулотга бўлган эҳтиёжнинг кескин ортиши улар томонидан ишлаб чиқариш ҳажмини оширишни талаб этмоқда.

“Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамияти Самарқанд тумани Гулобод қўрғонида жойлашган бўлиб, унинг асосий мақсади Ўзбекистон бозоридаги товарлар бўлган талабларни тўлиқ қондириш учун ишлаб чиқариш фаолиятини олиб бориш ва шу йўллар билан даромад олишдан иборат. Корхонанинг асосий фаолият доираси жисмоний ва юридик шахслар буюртмаси асосида барча турдаги пластмасса кути (яшик), челақлар ва қувурлар ишлаб чиқариш ҳамда сотиш ҳисобланади.

Корхоналарда асосий воситалардан фойдаланиш ва уларнинг самарадорлигига баҳо бериш корхоналарни молиявий таҳлил қилиш жараёнининг зарур шартларидан бири ҳисобланади. Бозор муносабатлари шароитида корхоналарнинг асосий воситалар билан етарли даражада таъминланганлигини ўрганиш билан бир қаторда уларнинг самарадорлик кўрсаткичларини ўрганиш ҳам ҳозирги замон давр талабидир. Чунки, асосий воситалар билан етарли даражада таъминланган бўлсада, улардан самарали фойдаланмаслик корхона рентабеллигининг пасайиб кетишига олиб келади.

2016-2017 йилларда (1 январ ҳолатига) “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамияти активларининг асосий воситалар таркибида барча

турдаги пластмасса кути (яшик), челаклар ва қувурларни ишлаб чиқарадиган машина ва ускуналарнинг улуши 67,5 фоизни ташкил этган, бошқа асосий воситаларнинг салмоғи эса 32,5 фоизни ташкил этган (1-жадвал). Жами асосий воситалар бўйича ўтган йил бошида уларнинг дастлабки тикланиш қиймати 1439413,880 минг сўмни ташкил қилган бўлса, эскириш қиймати 3781,0 минг сўм бўлган. Йил давомида асосий воситаларга 50000,0 минг сўм ҳисобланган. Натижада 2017 йилнинг 1 январ ҳолатига асосий воситаларнинг бошланғич тикланиш қиймати 1385632,880 минг сўмга тенг бўлган.

Ушбу давр мобайнида “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамияти активларининг асосий воситалар таркибидаги улуши эскириш ҳисобига 67,5 фоиздан 67,2 фоизга тушган, бошқа асосий воситаларнинг салмоғи 32,5 фоиздан 32,8 фоизга кўтарилган (1-жадвал).

1-жадвал

“Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамияти асосий воситаларининг таркибий тузилиши

Асосий воситалар	2016 йил 1 январ ҳолатига		2017 йил 1 январ ҳолатига	
	сўм	Улуши %	сўм	Улуши %
Барча турдаги пластмасса кути (яшик), челак ва қувурларни ишлаб чиқаришда фойдаланиладиган машина ва ускуналар	971377475	67,5	931289251,5	67,2
Бошқа асосий воситалар	468036405	32,5	454343628,5	32,8
Жами	1439413880	100	1385632880	100

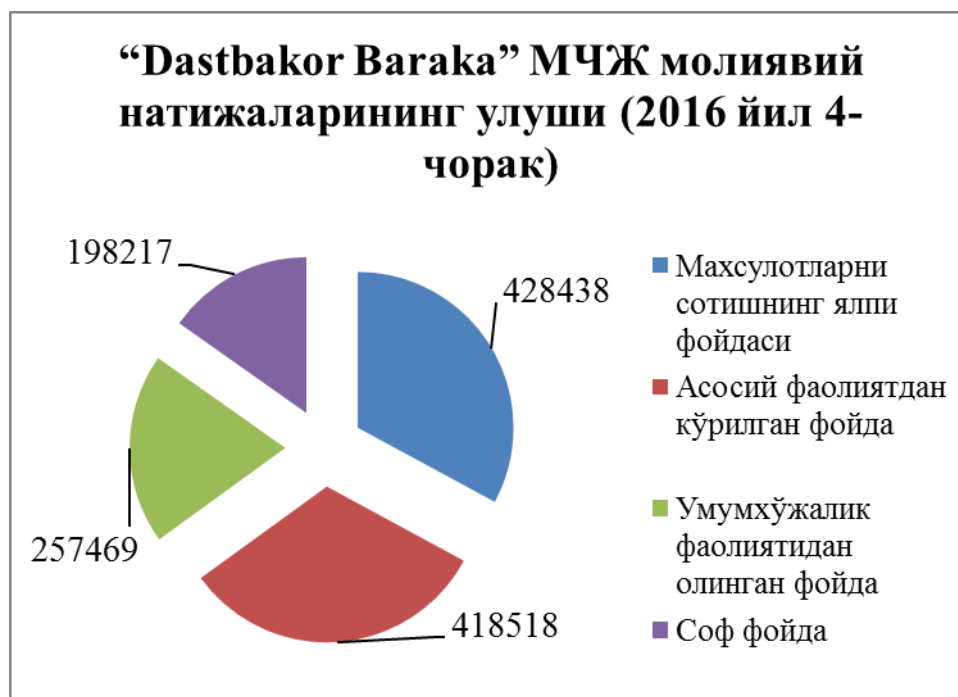
“Dastbakor Baraka” masъулияти чекланган жамиятининг махсулотларни сотишдан тушган тушуми 2011 йилда 2010 йилга 3,7 мартага, 2012 йилда 2011 йилга нисбатан 28,1 фоизга кўпайган, сотилган махсулотларнинг таннари 26,8 фоизга, махсулотларни сотишдан тушган ялпи фойда эса 29,5 фоизга кўпайган. 2011 йилда корхонанинг соф фойдаси 298459 минг сўмни, 2012 йилда 387797 минг сўмни ташкил этиб 2011 йилга нисбатан 29,9 фоизга ортган (2-жадвал).

2-жадвал

**“Dastbakor Baraka” masъулияти чекланган жамияти молиявий
кўрсаткичлари (минг сўмда)**

Кўрсаткичлар номи	2016 йил тўртинчи чораги
Махсулотларни сотишдан тушган тушум	1532047
Сотилган махсулотлар таннари	1103609
Махсулотларни сотишнинг ялпи фойдаси	428438
Давр харажатлари	57920
Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари	48000
Асосий фаолиятдан кўрилган фойда	418518
Молиявий фаолият бўйича харажатлар	161049
Умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда	257469
Солиқлар	59252
Соф фойда	198217

Қуйида келтирилган 1-диаграммада “Dastbakor Baraka” masъулияти чекланган жамиятининг барча фаолиятларидан олинган фойдаси ўз аксини топган.

“Dastbakor Baraka” МЧЖ молиявий натижаларининг улуши

Корхонада ялпи фойда маълум аҳамиятга эга, чунки у барча молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичлар негизини ташкил қилади. Аммо хўжалик фаолиятининг пировад натижаси соф фойдага эришиш билан белгиланади. Шу туфайли иқтисодий таҳлилда соф фойдани ўрганиш ва таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга.

Корхоналарда асосий воситалардан фойдаланиш самарадорлигига турли хил омиллар таъсир қилиши мумкин. Буларга қуйидагилар киради:

- ишлаб чиқарилган ва сотилган маҳсулот ҳажми;
- асосий воситалар ўртача йиллик суммаси;
- ишлаб чиқаришда банд бўлган ходимлар меҳнатининг самарадорлиги;
- асосий воситалар алоҳида турларидан фойдаланиш самарадорлиги ва бошқа шу кабилар киради.

Таҳлил жараёнида ушбу омиллар таъсири ҳисоблаб чиқилади ҳамда ўтган йил маълумотлари билан таққосланиб, динамикаси ўрганилади.

“Dastbakor Baraka” masъулияти чекланган жамиятида асосий воситаларнинг самарадорлик кўрсаткичларини оширишнинг қуйидаги йўналишларини тавсия сифатида келтириб ўтамиз:

- ташкилий йўналишлар бўйича, асосий воситаларнинг фақат корхонага иш берадиган қисминигина олиш, асосий воситаларнинг ортиқча қисмини ушлаб турмаслик, эскирган асосий воситаларни ва маънавий талабга жавоб бермайдиган асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш, асосий воситаларни фарқлаш ва таркиблашни қайта ўзгартириш;

- техник йўналишлар бўйича асосий воситаларни таъмирлаш чораларини кўриш, техник қаров, эскирган асосий воситаларни янгилари билан алмаштириш, автоматлаштирилган тизимни яратиш, механизациялашни кучайтириш.

2.2. “Dastbakor Baraka” МЧЖ асосий фаолияти рентабеллигининг ҳолати ва таҳлили

Корхона асосий фаолиятининг рентабеллиги сотилган маҳсулотлардан олинган фойда (ялпи фойда)ни маҳсулотларнинг таннархига нисбати орқали аниқланилади:

$$P_a = \frac{ЯФ}{ТН} \quad (1),$$

Бу ерда:

ЯФ – ялпи фойда;

ТН - маҳсулотларнинг таннархи.

Ҳисобот йилида корхона асосий фаолиятининг рентабеллиги қуйидагича бўлган:

$$P_a = 428438/1103609 = 0,3882$$

Кўриниб турибдики, 2016 йилда “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамият асосий фаолиятининг рентабеллиги 38,82 фоизни ташкил қилган.

“Dastbakor Baraka” masъулияти чекланган жамиятнинг сотув рентабеллиги соф фойдани махсулотлар сотишдан тушган тушумга (ялпи тушум) нисбати орқали аниқланилади:

$$P_c = \frac{CF}{JT} \quad (2),$$

бу ерда:

CF- соф фойда;

JT- ялпи тушум.

$$P_c = 198217/1532047 = 0,1294$$

Ҳисобот йилида “Dastbakor Baraka” masъулияти чекланган жамиятнинг сотув рентабеллиги 12,94 фоиз бўлган.

Маълумки, асосий воситалардан корхонада қанчалик кўп фойдаланилса, шунчалик кўп махсулот ишлаб чиқилади, махсулот таннари арзонлашади, меҳнат самарадорлиги, фойда ва рентабеллиги юқори бўлади.

Шунинг асосида асосий воситалардан фойдаланиш самарадорлиги даражасидан умуман ишлаб чиқариш самарадорлиги келиб чиқади. Асосий воситалардан фойдаланиш самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичларга қуйидагилар киради:

- асосий воситаларнинг махсулдорлиги;
- асосий воситалар рентабеллиги;
- машина ва ускуналар қувватларидан фойдаланиш коэффициенти киради.

Асосий воситалар фонд махсулдорлиги ($A_{вм}$) – таҳлил қилинаётган даврда (одатда, бир йилда) ишлаб чиқарилган ёки сотилган махсулотнинг улар ўртача йиллик қийматига нисбати орқали аниқланади.

$$A_{вм} = \frac{C}{A_{вк}} \quad (3)$$

бу ерда:

C – таҳлил қилинган даврда сотилган махсулотлар ҳажми;

A_{BK} – асосий воситалар ўртача йиллик қиймати.

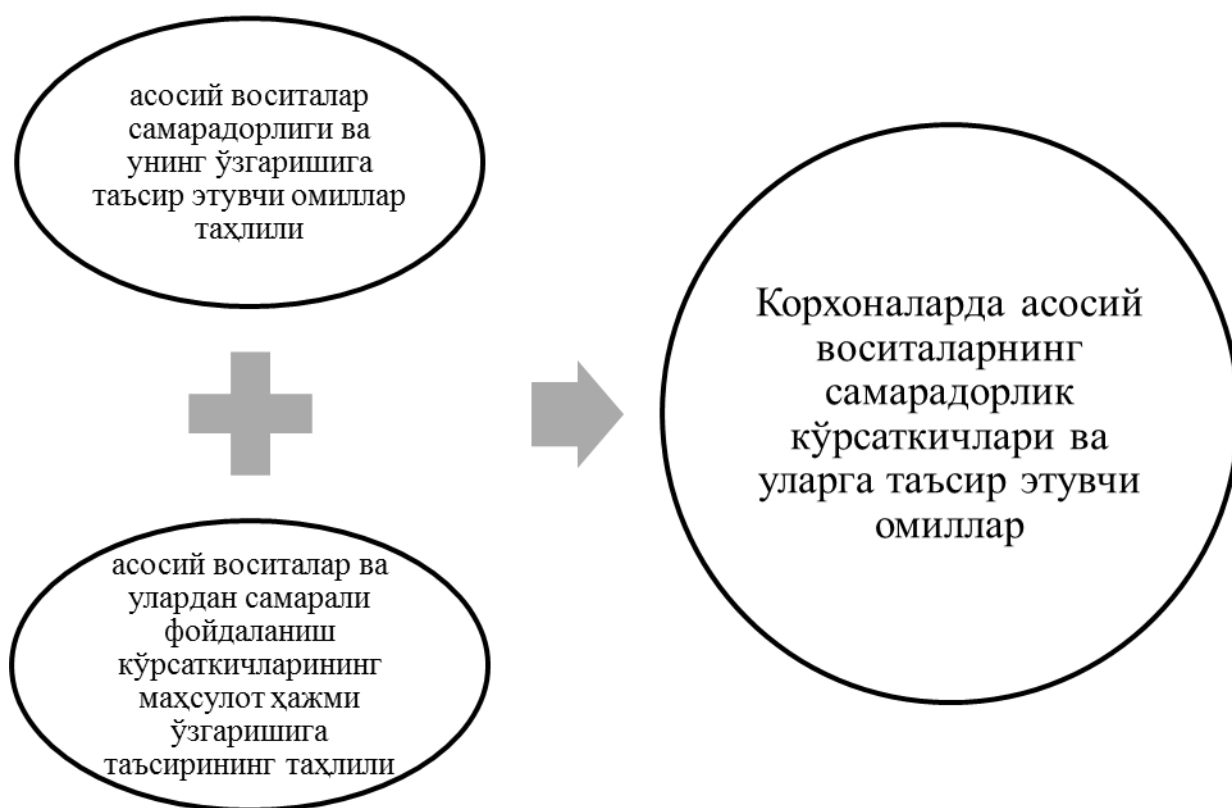
Асосий воситаларнинг рентабеллиги ($P_{ав}$) - асосий воситаларнинг 1 сўмига тўғри келадиган фойда суммасини ифодалаб, у соф фойданинг асосий воситалар ўртача йиллик қийматига нисбати орқали аниқланади:

$$P_{ав} = \frac{CF}{A_{BK}} \quad (4)$$

бу ерда:

CF – соф фойда.

Корхоналарда асосий воситаларнинг самарадорлик кўрсаткичлари ва уларга таъсир этувчи омиллар икки гуруҳга бўлиб ўрганилади (4-чизма):

4-чизма. Корхоналарда асосий воситаларнинг самарадорлик кўрсаткичлари ва уларга таъсир этувчи омиллар

Барчамизга аёнки, бугунги кунда фаолият юритаётган иқтисодиёт субъектларнинг асосий мақсади ва ҳар бир даврдаги фаолиятининг якуний босқичи бўлиб, юқори фойда олишга эришиш ҳисобланади. Айнан шу нуқтаи

назардан, “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамиятида маҳсулот сотишдан олинган молиявий натижалар ва улар билан боғлиқ рентабеллик кўрсаткичларининг динамик ўзгаришларини доимий таҳлил қилиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Мантиқан олиб қарасак, корхонада асосий воситаларнинг самарадорлик кўрсаткичлари таҳлилининг ҳам якуний босқичи бўлиб, асосий воситалар билан боғлиқ рентабеллик кўрсаткичларининг динамик ўзгаришлари ҳолати ва уларга таъсир этувчи омилларни ўрганиш ҳисобланади.

Асосий воситаларнинг самарадорлик кўрсаткичлари ва уларнинг ўзгаришига таъсир этувчи омилларга қуйидагилар киритилади:

1. Фонд қайтими (сиғими) ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар:
  - маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ва унинг ўзгариши;
  - асосий фондлар ўртача йиллик қийматининг ўзгариши.

2. Маҳсулот ҳажмига таъсир этувчи меҳнат воситалари билан боғлиқ бўлган омиллар:

- асосий фондларнинг ўртача йиллик қийматининг ўзгариши;
- фонд қайтими (сиғими)нинг ўзгариши.

Умуман олганда, “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамияти фаолияти доирасида пластмасса маҳсулотлари ишлаб чиқариш, уларни истеъмолчиларга етказиб бериш бўйича амалга ошираётган ишлари диққатга сазовордир. Бироқ, корхонанинг молиявий барқарорлигини янада ошириш учун қуйидаги ишларни амалга ошириш муҳим деб ҳисоблаймиз:

- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар таннархини камайтириш чора-тадбирларини яратиш;
- корхонанинг тақсимланмаган фойдасини инновацион техника ва технологиялардан самарали фойдаланишга йўналтириш;
- фаол маркетингга асосланган сотув стратегиясидан унумли фойдаланиш; бозордаги рақобатчилар ҳақида тўлиқ маълумотлар базасини

шакллантириш ва уни таҳлил қилиш асосида маҳсулотлар ассортиментини ўзгартириш орқали ишлаб чиқаришни диверсификациялаш.

2.3. Корхона фаолиятини таҳлил қилишнинг асосий жиҳатлари

Маълумки, хўжалик юритувчи субъектларининг иқтисодий ва молиявий мустаҳкам бўлишининг туб моҳияти унинг фаолиятида намоён бўлади. Уларнинг ишчанлик фаоллигини ифодаловчи кўрсаткичларни ўрганиш молиявий ҳолат таҳлилида муҳим ўрин тутди. Корхоналарнинг бозордаги ўрни, молиявий ва иқтисодий салоҳияти, мавқеи кўп жиҳатдан, унинг ишчанлик фаолияти кўрсаткичларининг ҳолатига боғлиқ бўлади.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг ишчанлик фаоллиги кўрсаткичлари уларнинг молиявий ҳолатига баҳо беришда муҳим кўрсаткичлар ҳисобланади. Иқтисодий таҳлил бўйича адабиётларда иш фаоллиги асосий ва жорий активларни айланиши, қарз мажбуриятларни айланишини ифодаловчи кўрсаткичлар сифатида ўрганилган. Бу кўрсаткичларни корхоналар молиявий ҳолатига баҳо беришдаги аҳамияти, муҳимлигидан келиб чиқиб, уларни алоҳида ўрганиш ва тавсифлаш лозим.

Иқтисодчи олим М.Ю.Раҳимовнинг ўқув қўлланмасида: “Хўжалик субъектларининг иш фаоллиги деганда, унинг асосий ва жорий активларини айланувчанлиги, қарзларни оқланувчанлиги тушунилади”²⁹ деб таъриф берилган.

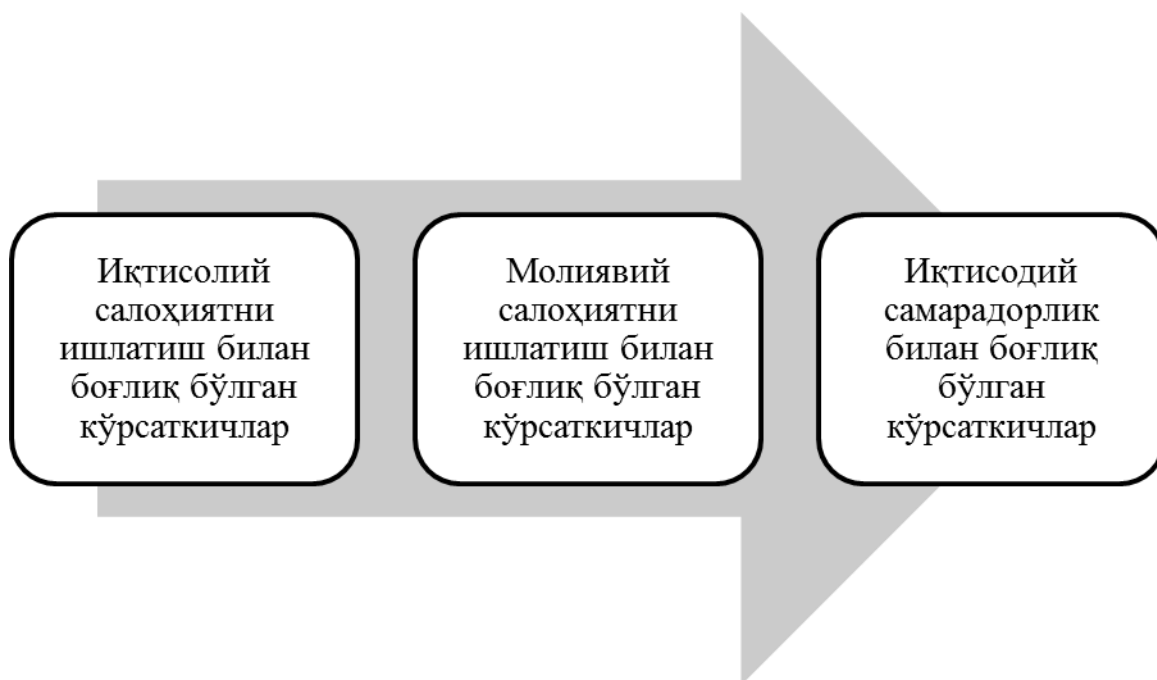
Мамлакатимизнинг иқтисодчи олимлари М.К.Пардаев ва Б.А.Хасановларнинг фикрича иш фаоллиги деганда корхонани ўз мақсадига эришиш йўлида иқтисодий ва молиявий салоҳиятдан самарали фойдаланиш эвазига мунтазам равишда иқтисодий ўсишни таъминлашдан иборат чоратadbирларга айтилади³⁰. Иш фаоллигини асосий кўрсаткичи сифатида бу

---

²⁹ Раҳимов М.Ю. Молиявий таҳлил. Ўқув қўлланма. –Т.: Молия. 2013.

³⁰ Пардаев М.Қ., Хасанов Б.А. Молиявий ва бошқарув таҳлили. Ўқув қўлланма. –Т.: Чўлпон. 2012.

олимлар томонидан фойда ва рентабеллик кўрсаткичлари олинган ҳолда қуйидаги кўрсаткичлар тизими таркибланади (5-чизма).

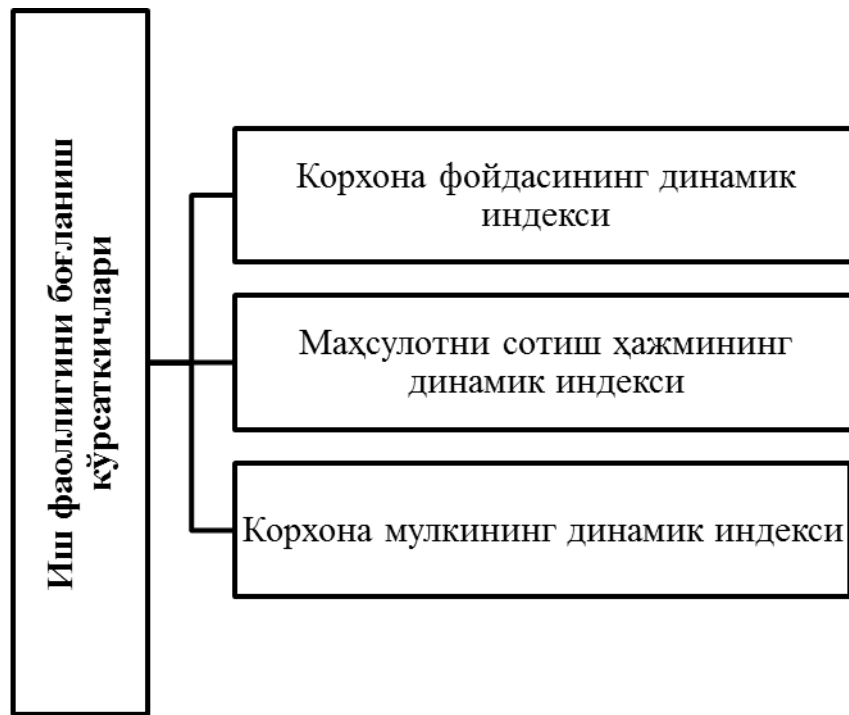

5-чизма. Иш фаоллигини ифодаловчи кўрсаткичлар³¹

Корхона молиявий барқарорлигини таъминлашнинг муҳим омили сифатида олинган иш фаоллиги кўрсаткичи иқтисод фанлари доктори, профессор. Э.Акрамов томонидан корхонада иқтисодий ўсишга, корхонани бир хил даражада ривожланишига олиб келувчи, маҳсулотни ишлаб чиқариш режаларини бажарилишига имкон берувчи, сотиш қўламини оширишга олиб келувчи муҳим дастак сифатида қаралади. Муаллиф томонидан корхона иш фаоллиги боғланишининг қуйидаги кўрсаткичлари келтирилади (6-чизма). Бу қоида халқаро амалиётда “Корхона иқтисодини олтин қоидаси”³² деб юритилади.

31 Пардаев М.Қ., Хасанов Б.А. Молиявий ва бошқарув таҳлили. Ўқув қўлланма. –Т.: Чўлпон. 2012.-237б.

32 Акрамов Э.А. Корхоналар молиявий ҳолатини таҳлили. Ўқув қўлланма. –Т.: Молия. 2003. -158 б.

6-чизма. Иш фаоллигини боғланиш кўрсаткичлари³³

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, хўжалик юритувчи субъектларнинг иш фаоллиги деганда, уларнинг асосий ва айланма маблағлари ҳамда ўз ва четдан жалб қилинган маблағлари билан боғлиқ айланувчанлик кўрсаткичларини таҳлил қилиш орқали унинг молиявий барқарорлигини таъминлаш борасидаги амалий тадбирлари тушунилади. Хўжалик юритувчи субъектларнинг иш фаолиятини ифодаловчи кўрсаткичларни қуйидагича ифодалашни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз (7-чизма).

³³ Акрамов Э.А. Корхоналар молиявий ҳолатини таҳлили. Ўқув қўлланма .–Т.: Молия. 2003. -158 б.

7-чизма. Иш фаоллигини ифодаловчи кўрсаткичлар гуруҳи

Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий барқарорлигини баҳолашда ишчанлик фаолиятини таҳлил қилиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Таҳлил натижаларидан корхонада ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш бўйича ички хўжалик имкониятларини аниқлаш ва уларни ишлаб чиқариш айланмасига жалб қилиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин бўлади.

Турли мулкчилик шаклидаги корхоналарнинг фаолиятлари асосий ва айланма маблағларга бевосита боғлиқдир. Ушбу маблағлар хўжалик юритувчи субъектлар ташкил қилинганидан эътиборан фойдаланилади ва ошириб борилади. Шу боисдан ҳам корхоналарнинг молиявий барқарорлигини таъминлашда уларни ишчанлик фаолиятини таҳлил қилиш марказий масала ҳисобланади.

Хўжалик юритувчи субъектлар ишчанлик фаоллиги таҳлилининг асосий вазифалари бўлиб қуйидагилар белгиланган:

- ишчанлик фаоллигини таҳлил этиш орқали корхонанинг молиявий ва иқтисодий салоҳиятини ошириш;

- хўжалик юритувчи субъектларнинг бозордаги ўрни ва фаоллигини таҳлил этиш ҳамда уни ўстириш имкониятларини очиб бериш;
- ишчанлик фаоллигини корхонанинг молиявий ҳолатига таъсирини баҳолаш;
- хўжалик юритувчи субъектларда мажбуриятларни мақсадли бошқаришни йўлга қўйиш;
- пул ва ликвид маблағларнинг айланувчанлигини тезлаштириш юзасидан чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;
- товар ва захираларнинг корхонада туриб қолмаслиги, уларни айланувчанлигини таъминлаш йўл-йўриқларини белгилаш.

Корхона молиявий ресурсларини тўғри ва моҳирона бошқариш, ишчанлик фаоллигини ошириш учун биринчи навбатда, унинг молиявий аҳволи, ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини аниқлаш ҳамда таҳлил қилиниши лозим бўлади. Эндиликда корхонада иқтисодий жараёнларнинг содир бўлиши ва унга маълум даражада фойда келтириш учун моддий ва меҳнат ресурслари билан бирга номоддий активлар ҳам иштирок этади. Уларнинг жамламасини олдингидек моддий ва меҳнат ресурслари деб аташ етарли бўлмайди. Шу туфайли уларни корхонанинг иқтисодий салоҳияти деб аталиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Чунки бунда моддий ресурслар билан биргаликда номоддий активлар ва меҳнат ресурслари тўлиқ ўзифодасини топади.

III БОБ. КОРХОНАЛАРНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ОРҚАЛИ УЛАРНИНГ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ЙЎЛЛАРИ

3.1. Корхонани молиявий барқарорлигини аниқлашнинг амалий жиҳатлари

Иқтисодий муносабатлар либераллаштирилаётган рақобатдош иқтисодиётда узлуксиз ривожланиш учун хўжалик юритувчи субъектлар ўз фаолиятларига таъсир этувчи кўп жиҳатларни эътиборга олишлари ҳамда бозор талабларига мослашишлари талаб этилади. Ана шундай жиҳатлардан бири корхоналарда молиявий барқарорликка эришиш ҳамда унинг мақсадга мувофиқ ҳолатини бир маромда доимий сақлаб туришдир.

Ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятида молиявий барқарорлик бир қатор иқтисодий муносабатлар ҳолатидан келиб чиқадиган ҳосилавий тушунча бўлиб, корхона хусусий капиталини мажбуриятларидан ортиқ бўлиши, айланма маблағларни ўз манбалари билан имкон қадар кўпроқ молиялаштиришга эришиш каби иқтисодий муносабатларни ижобий натижасининг яхлит ифодаси бўлиб хизмат қилади. У бир қатор мутлақ ва нисбий кўрсаткичлар воситасида акс эттирилади. Демак, молиявий барқарорлик бир неча ва турли хил кўрсаткичлар ёрдамида ифодаланади.

Ҳозирга қадар мавжуд бўлган назарий манбаларда ҳамда амалий тартибларда корхоналар молиявий барқарорлигини мутлақ кўрсаткичлар асосида ҳисоблаш учун “Молиявий барқарорлик ҳолатини мутлақ кўрсаткичлар” усулидан фойдаланилади³⁴ (3-жадвал).

---

³⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 апрелдаги “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.

3-жадвал

**Молиявий барқарорлик ҳолатини мутлақ кўрсаткичлар усули
воситасида аниқлаш (“Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган
жамияти мисолида)**

минг сўм

№	Кўрсаткичлар	Шартли белги	Бухгалтерия баланси (1-шакл)	Ҳисобот даври (йил охирига)
1	2	4	3	5
1	Ўз маблағларининг манбалари	ЎММ	(480 сатр)	1192680,0
2	Узоқ муддатли активлар	УМА	(130 сатр)	1385633,0
3	Ўз айланма маблағлари	ЎАМ	(480 сатр – 130 сатр)	-192953
4	Узоқ муддатли кредит ва қарзлар	УКҚ	(570 сатр + 580 сатр)	1439766,0
5	Ўз айланма маблағлари + Узоқ муддатли кредит ва қарзлар	ЎУ	(3 сатр + 4 сатр)	1246813,0
6	Қисқа муддатли кредит ва қарзлар	ҚК	(730 сатр + 740 сатр)	0
7	Жами манбалар	ЖМ	(5 сатр + 6 сатр)	1246813,0
8	Товар-моддий захиралар	ТМЗ	(140 сатр)	1370857,0
9	Товар-моддий захираларни қоплашга ўз айланма маблағларини етарлилиги (+) ёки етишмаслиги (-)	ΔЎАМ	(3 сатр – 8 сатр)	-
10	Товар-моддий захираларни қоплашга ўз айланма маблағлари ва узоқ муддатли кредит ва қарзларни етарлилиги (+) ёки етишмаслиги (-)	ΔЎУ	(5 сатр – 8 сатр)	-
11	Товар-моддий захираларни қоплашга жами манбаларнинг етарлилиги (+) ёки етишмаслиги (-)	ΔЖМ	(7 сатр – 8 сатр)	-124044,0

1-жадвалдаги 5 устуннинг 9, 10, 11- сатрларидаги рақамларга эътибор берилса, товар-моддий захираларни қоплашга уч турдаги манбаларнинг етарлилиги ёки етишмаслиги яққол кўринади.

Молиялаштириш манбаларнинг товар моддий-захираларни қоплаш ҳолатига кўра корхоналар қуйидаги тоифаларга ажратилади³⁵ (4-жадвал).

4-жадвал

Молиявий барқарорлик бўйича корхоналарни тоифаларга ажратиш

Мумкин бўлган вариантлар	ΔO'AM	ΔO'U	ΔJM	Молиявий барқарорлик тоифалари
1	+	+	+	Мутлақ барқарор
2	-	+	+	Меъёрида
3	-	-	+	Нобарқарор
4	-	-	-	Инқирозда

4-жадвалда ўрганилган корхона молиявий барқарорлик бўйича жадвалда келтирилган тўртинчи тоифага мос тушади.

Демак, мавжуд молиялаштириш манбаларининг товар-моддий захираларни қоплаш ҳолати бўйича корхона молиявий барқарорлигини аниқлаш ва уни даврлар бўйича таққослама таҳлил қилиш мумкин. Мазкур ёндашув корхоналар фаолиятига баҳо беришда ўта муҳим аҳамиятга эга.

5-жадвал

Молиявий барқарорлик бўйича корхона тоифаси³⁶

ΔO'AM	ΔO'U	ΔJM	Молиявий барқарорлик тоифаси
-	-	-	Инқирозда

Молиявий барқарорликни ўрганишнинг яна бир усули активлар таркибида нақд ўз айланма маблағларнинг мавжудлиги ва унинг айланма

³⁵ A.V.Vahobov, N.F.Ishonqulov, A.T.Ibrohimov. Moliyaviy va boshqaruv tahlili Darslik. T. "Iqtisod-Moliya", 2013. 600-b.

³⁶ 1-жадвал маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

активларнинг қоплашга имкон қадар етарли бўлишини таъминлашдир. Ушбу тартибнинг моҳияти корхонанинг ўз маблағларини молиялаштириш манбалари ҳамда узоқ муддатли кредит ва қарз манбалари билан узоқ муддатли активларини тўлалигича, жорий активларнинг эса катта қисмини молиялаштиришга эришишдир. Яъни, корхона ўзининг узоқ муддатли активларини тўлалигича ҳамда жорий активларининг (товар-моддий захиралар, дебитор қарзлари, пул маблағлари) аҳамиятли қисмини ўз молиялаштириш манбалари билан молиялаштириб, капитал айланишини йўлга қўйишдир. Бу ҳолатда корхонанинг ўз молиялаштириш манбалари капитал айланиши учун етарли бўлади. Мазкур вазиятда ўта сезиларсиз қисқа муддатли кредит ёки қарз маблағлари асосий фаолиятга жалб этилиши мумкин. Шунинг учун ҳам корхонанинг асосий фаолиятида ўзининг нақд айланма маблағларининг етарли бўлиши ўта муҳим аҳамиятга эга.

Нақд ўз айланма маблағлар миқдори ҳисоб-китоб йўли билан аниқланади. Амалий ҳўжалик фаолиятида ва соҳага тегишли махсус адабиётларда мазкур кўрсаткич қуйидагича аниқланади³⁷.

**Нақд ўз айланма маблағлар = Ўз маблағлари манбаи (480 сатр) –
(Узоқ муддатли активлар (130 сатр) + Узоқ муддатли кредит ва қарзлар
(570 + 580 сатрлар)).**

Биз тадқиқ қилаётган “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамиятида ушбу кўрсаткични аниқлаймиз:

Нақд ўз айланма маблағлар = 1192680,0-1385633,0+1439766,0+0 = 1246813 минг сўм.

Ушбу усулда корхона молиявий барқарорлиги молиялаштириш манбаларининг узоқ муддатли активлардан ортиб қанчалик кўп миқдорда жорий активларни қоплай олиш ҳолати билан ўрганилади. Яъни, нақд ўз

---

³⁷ М.Ю.Рахимов, “Иктисодиёт субъектлари молиявий ҳолатининг таҳлили”. Ўқув қўлланма. Т. Iqtisod-Moliya, 2015. 392-б.

айланма маблағлари барча жорий активларнинг айланиши учун етарли бўлишига қараб баҳоланади. Таъкидлаш керакки, корхона фаолияти ҳамда ҳолати ўрганилишида ушбу усулнинг аҳамияти бекиёсдир.

Юқорида келтириб ўтилган корхона молиявий барқарорлигини ифодалаб берувчи икки усулнинг турли кўрсаткичлардан ташқари, уларнинг ҳисоблаш тартиблари ҳам мавжудки, улар ўз навбатида, ўрганилаётган объектни молиявий барқарорлигини турли томондан ифодалаб беради ва хўжаликлар амалиётида самарали қўлланилмоқда. Юқоридаги кўрсаткичларни ҳисоб-китоб қилишда маълумотлар “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамиятининг амалдаги 1-шакл “Бухгалтерия баланси”дан олинмоқда.

Битирув малакавий ишини бажариш натижасида маълум бўлдики, худди мана шу ахборотлар базасини шакллантиришда айрим камчиликлар кузатилмоқда. Бу эса, молиявий барқарорлик кўрсаткичларни ҳисоб-китоб қилишда хатоликларни келтириб чиқармоқда.

Мисол учун, юқоридаги икки усулда ҳам “Бухгалтерия баланси” 1-шаклдаги “Узоқ муддатли активлар” (130-сатр) маълумотидан фойдаланилади. Узоқ муддатли активлар таркибида эса корхонанинг ўз манбаси ҳамда узоқ муддатли кредит ва қарз маблағлари томонидан молиялаштирилмаган актив турлари мавжуд. Айнан, мана шу турдаги активлар “Ўз айланма маблағлари” (1-жадвал 3-қатор) ҳамда “Нақд ўз айланма маблағлари”ни (формулада) ҳисоблашда уларни сунъий равишда пасайтириб юборади. Натижада, молиявий барқарорликни ифодаловчи икки муҳим кўрсаткич сунъий равишда кам чиқади. Бу эса, корхонанинг молиявий барқарорлик бўйича тоифасини тушириб юбориши мумкин. Шунинг учун ҳам амалдаги тартиб бўйича ўз айланма маблағлари ҳамда нақд ўз айланма маблағлар ҳисоб-китоб қилинганда, мазкур камчилик кўзга ташланмайди. Бу ҳолат узоқ муддатли активларни айнан, “Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар” сатридаги активларнинг қийматига тенг миқдорда ошириб юборади. Айни пайтда ўз айланма маблағлари ҳамда нақд ўз айланма

маблағларни айнан шу қийматга камайтириб юборади. Бу ерда салбий натижалар шу ҳолатда юзага келадики, агар “Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар” сатридаги маълумот корхона активлари қиймати учун сезиларли аҳамиятга эга бўлса, ўз айланма маблағлари ҳамда нақд ўз айланма маблағлари кўрсаткичлари кескин тушиб кетади ёки умуман, мавжуд бўлмаслиги ҳолатини ҳам келтириб чиқариши мумкин.

Шу ўринда айтиш жоизки, хўжалик юритувчи субъектга тегишли кўрсаткичлар, нафақат мазкур хўжаликнинг ўзи учун, балки маҳаллий ва ташқи ҳамкорлар учун ҳам жуда муҳимдир. Ҳамкорлар хўжалик юритувчи субъектнинг эълон қилган ёки тақдим этган кўрсаткичларини ўрганиб, улар асосида бизнес қарорларини қабул қиладилар. Мисол учун, кредит (қарз) берувчи ташкилот (тижорат банки) истёмоли корхонанинг кредитга лаёқатлигини ҳисоб-китоб қилиб, уни аниқлаб ҳамда вазиятни баҳолаб, сўнг ўзининг тегишли қарорини қабул қилади. Бу борада корхонанинг ўз айланма маблағлари ҳамда нақд ўз айланма маблағлари тўғрисидаги маълумотлар ҳамкорлар учун асосий ахборот манбалари ҳисобланади.

Олиб борилган таҳлил натижаларидан келиб чиқиб, ушбу камчиликни бартараф этиш учун қуйидаги таклифларни бериб ўтмоқчимиз:

Биринчидан, корхонада ўз айланма маблағлари ҳамда нақд ўз айланма маблағлари кўрсаткичлари аниқланаётганда “Узоқ муддатли активлар” (130 сатр) таркибидан “Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар” нинг қийматини олиб ташлаш керак. Бунинг ахборот манбаи қилиб корхона молиявий ҳисоботида ёзиладиган “Тушунтириш хати”да “Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар” бўйича қўшимча маълумот мажбурий берилиши керак.

Иккинчидан, бухгалтерия баланси пассивидаги “Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар” бўйича маълумотлар корхона молиявий ҳисоботидаги ёзиладиган “Тушунтириш хати”да ахборот тарзида ёзилиши зарур. Бу ҳолатда Ўз маблағлари манбаси ҳамда узоқ муддатли кредит ва қарзларнинг жами суммасига “Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган

даромадлар”нинг суммаси қўшилади. Ушбу қийматдан Узоқ муддатли активлар суммаси олиб ташланса, ўз айланма маблағлари ҳамда нақд ўз айланма маблағлари тўғрисидаги маълумотлар аниқ ҳисобланади.

Агар бизнес фаолияти тўғрисидаги маълумотлар тўғри, аниқ ва ўз вақтида шакллантирилса, улар асосида қабул қилинадиган бошқарув қарорларининг ҳам сифати ҳамда самарадорлиги орта боради.

Корхоналарда молиявий барқарорликни бухгалтерия баланси бўйича ўрганиш маблағлардан самарали фойдаланишга олиб келади ва бу ҳамкорлар учун бизнес қарорларни асослашда муҳим аҳамият касб этади.

Энг асосийси, давр талабларидан келиб чиққан ҳолда имкон даражасида ҳисоб тизими маълумотларининг амалий ҳамда тўлиқ бўлишини таъминлашдир.

3.2. Корхоналарни модернизациялаш орқали уларнинг молиявий салоҳиятини белгиловчи омиллар таҳлили

Корхонанинг молиявий салоҳияти деганда корхонада содир бўладиган молиявий муносабатларни тўлиқ таъминлайдиган барча молиявий, моддий ва меҳнат ресурслари ҳамда номоддий активлар тушунилади. Ҳозирги шароитида молиявий таҳлилнинг муҳим хусусиятларидан бири корхона молиявий салоҳиятини, яъни мулки, захиралар ва харажатларни ҳар томонлама ўрганишдир. Улар корхонанинг бир меъёрида ишлаши ҳамда маҳсулот ишлаб чиқариши ва шартнома бўйича сотиш, аҳолига хизмат кўрсатиш режасини таъминлашга етарли бўлиши лозим. Айниқса, балансга қараб, корхона мол-мулки таркибини ўрганиш, соф маблағ ҳолатини аниқлаш, имконият меъёрини ўлчашга ёрдам беради. Чунки корхоналар мулкининг таркибини ўрганиш ва уни кўпайтириш йўллари аниқлаш ишчанлик фаолиятининг таҳлилида муҳим ўрин тутди. Таҳлил қилишда, активларни ҳолатига, жойлашган ўрнига, жойига, жавобгарлик субъектлари бўйича ўзгаришларига, активларнинг ҳаракатланишига, самарадорлигига ва унинг ўзгариш сабабларига муҳим аҳамият берилади.

Корхона иқтисодий салоҳияти ҳолатини бухгалтерия баланси асосида дастлабки баҳолаш ҳисобот йили охирида бўлган баланс моддаларини йил бошига бўлган маълумотлар билан таққослаш ва четга чиқишларни аниқлаш йўли билан амалга оширилади. Балансинг айрим моддалари бўйича ўзгаришлар корхона хўжалик фаолияти натижасида содир бўлади.

Қуйидаги -жадвалда “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамияти молиявий салоҳияти таркиби келтирилган. Уни тузишда баланс маълумотларидан фойдаланиб, соф, ишлатишга лаёқатли бойликлар ҳолати ўрганилади. Келтирилган маълумотлар баланснинг жами суммасига тенг бўлади.

6-жадвал

“Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамияти иқтисодий салоҳияти таркибининг таҳлили

Кўрсаткичлар	2016 йил	
	Сумма, минг сўм	Салмоғи, %
1	2	3
Жами мулк, жумладан	2846181,0	100
1. Узоқ муддатли активлар (асосий маблағлар). Шундан:	1385633,0	48,7
Асосий воситалар	1385633,0	48,7
2. Жорий активлар (айланма маблағлар). Шундан:	1460548,0	51,3
Ишлаб чиқариш захираси	1370857,0	48,1
Дебитор қарзлари	30402,0	1,1
Пул маблағлари	35289,0	1,2
Қисқа муддатли инвестициялар	24000,0	0,8

6-жадвал маълумотларига кўра, “Dastbakor Baraka” маъсулияти чекланган жамияти хўжалик маблағлари 2016 йилда 2846181,0 минг сўмни

ташкил қилган. Ҳисобот йилида корхона мулки таркибида узоқ муддатли активларнинг салмоғи 48,7 фоизни ташкил қилган.

“Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамияти баланси активида жорий активларнинг салмоғи 2016 йил охирида 51,3 фоизни ташкил қилган. Жорий активлар таркибида етакчи ўринни ишлаб чиқариш захираларининг салмоғи эгаллаган бўлиб, ҳисобот йилида 48,1 фоизни ташкил қилган. Жамиятда дебитор қарзларининг ҳажми 1,1 фоизни ташкил қилган (30402,0 минг сўм). Таҳлил қилинаётган корхонада муддати ўтган дебиторлик қарзлар мавжуд эмас. Булар корхона маблағлари тузилмасини яхшилайти ҳамда молиявий ҳолатига ижобий таъсир кўрсатади.

Жамиятда жорий активлар таркибида пул маблағларининг улуши ҳисобот даврида 1,2 фоизни ташкил қилиб, 35289,0 минг сўмга етган. Жорий активлар таркибида ҳисобот йилида қисқа муддатли инвестицияларнинг салмоғи 0,38 фоизни эгаллаган бўлиб, унинг мутлақ ҳажми 24000,0 минг сўмни ташкил қилади. Демак, жамиятда ҳисобот даврида қисқа муддатли инвестициялардан фойдаланилган.

Иқтисодиётни эркинлаштириш жараёни кетаётган бир пайтда ҳар бир корхонанинг мустақиллигини таъминлаши билан бирга, унинг масъулияти ҳам ошади. Бундай шароитда ҳар бир корхона ўзининг маблағига, ўзининг бошқарув усулига, мулкига, мулк эгалигига эга бўлиши керак. Бу барча мавжуд мулкнинг асосий манбаи корхонанинг молиявий салоҳиятини ташкил қилади.

Молиявий салоҳият ҳар бир хўжалик юритувчи субъектда етарли бўлиши лозим. Улар икки манбадан таркиб топади. Биринчидан, ҳар бир корхонанинг ўз маблағлари бўлса, иккинчидан ўз фаолиятини таъминлаш учун четдан ҳам қарз, банк кредити тариқасида жалб қилинган маблағларидир.

Ҳар қандай корхона, фирма, ташкилот ўз фаолиятини тегишли маблағлар билан таъминлаб туриши учун маълум даражада молиявий салоҳиятга эга бўлиши керак. Корхона молиявий имкониятга эга бўлмаса, ўзининг моддий-техника базасини ҳам, айланма маблағларини ҳам шакллантириш имкониятига эга бўлмайди. Натижада эса, фаолият кўрсатиши ҳам қийин бўлиб қолади. Корхона молиявий салоҳиятига баҳо беришда баланс пассивининг тузилишини таҳлил қилиш, яъни корхона мулкидаги ўз маблағлари ва четдан жалб қилинган қарз маблағларининг ҳиссасини аниқлаш лозим. Бу манбаларнинг оптимал нисбатига эга бўлиши корхона тараққиётининг истиқболини белгилаб беради. Молиявий ресурслар манбаи динамикаси ва тузилишини таҳлил этишда айниқса манбалар структурасини таҳлили бухгалтерия баланси маълумотлари асосида ички ва ташқи фойдаланувчилар томонидан амалга оширилади. Таҳлил учун қуйидаги жадвал маълумотларидан фойдаланамиз (7-жадвал).

7-жадвал

**“Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамияти молиявий
салоҳияти таркибининг таҳлили**

Баланс пассиви	2016 йил	
	Сумма, минг сўм	Салмоғи, %
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Жами мулк манбалари, жумладан	2846181,0	100
1. Ўз маблағлари манбалари. Шундан:	1192680,0	41,9
Устав капитали	267176,0	9,4
Тақсимланмаган фойда	925504,0	32,5
2. Мажбуриятлар. Шундан:	1653501,0	58,1
Узоқ муддатли кредиторлик мажбуриятлари	1439766,0	50,6
Қисқа муддатли	213735,0	7,5

кредиторлик мажбуриятлари		

7-жадвал маълумотларидан маълумки, “Dastbakor Baraka” маъсулияти чекланган жамияти бухгалтерия баланси пассиви йил охирида 2846181,0 минг сўмни ташкил қилган. Унинг таркибида ўз маблағларининг манбалари улуши ҳисобот йилида 41,9 фоиздан иборат бўлган. Жами мулк таркибида устав капиталининг улуши 9,4 фоизни ташкил этган бўлса, жамиятнинг тақсимланмаган фойдаси 32,5 фоизга етган.

Маълумки, хусусий капитал корхона ўз маблағлари манбаининг асосини ташкил этувчи кўрсаткич ҳисобланиб, у корхонанинг молиявий ҳолатини тавсифловчи муҳим кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Унинг ҳолатига қараб жами маблағлар таркибидан келиб чиққан ҳолда корхонанинг иқтисодий қарамлиги ёки мустақиллигига баҳо берилади.

Баланс пассивида ҳисобот йилида узоқ муддатли кредиторлик мажбуриятларининг улуши 50,6 фоизни ташкил қилган бир пайтда, қисқа муддатли кредиторлик мажбуриятлари 7,5 фоизга тенг бўлган. Демак, жамиятда қарз маблағларига эҳтиёж юзага келган. Мажбуриятларнинг кўпайиб кетиши корхона ишчанлик фаолияти натижавийлигига таъсир этади. Мажбуриятлар корхоналарда ишлаб чиқаришда узилишларга, тўловларни амалга оширмаслик занжирига ҳамда дебиторлик ва кредиторлик қарзларнинг кўпайишига, уларнинг молиявий аҳволини ёмонлашувига олиб келади. “Dastbakor Baraka” маъсулияти чекланган жамияти мажбуриятларининг асосий қисмини узоқ ва қисқа муддатли кредиторлик қарзлари эгаллаган. Бу мажбуриятлар бевосита жамиятга берилган қисқа муддатли инвестициялар бўйича фоиз тўловлари ҳисобига шаклланган. Агар жамият томонидан четдан жалб қилинган маблағлар (инвестиция, кредит маблағлари)дан мақсадли ва самарали фойдаланилмаса, унда мажбуриятларнинг асоссиз оширилиши оқибатида корхона молиявий жиҳатдан мураккаб аҳволга тушиши мумкин бўлади.

Таҳлил жараёнида ўз маблағлари ва қарзга олинган маблағларнинг нисбати коэффицентини аниқлаш муҳим ҳисобланади. Ўз маблағлари ва қарзга олинган маблағларнинг нисбати коэффиценти қарзга олинган маблағлар суммасининг ўз маблағлари суммасига нисбати тариқасида аниқланади. Ушбу коэффицент корхонанинг ўз маблағларининг ҳар бир сўмига тўғри келадиган қарзга олинган маблағларнинг миқдорини кўрсатади.

Ушбу коэффицент “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамиятида 2016 йил охирида $1653501,0 : 1192680,00 = 1,38$ коэффицентни ташкил этди ёки корхонанинг ўз маблағларининг бир сўмига 1,38 тийин қарзга олинган маблағлар тўғри келади. Демак, корхонанинг қарз маблағларига қарамлиги бирдан юқори. Бундай ҳолат унинг молиявий ҳолатини барқарорлик даражасини пасайтириши мумкин. Аммо шуниси диққатга молиқки, жамият мажбуриятларини қоплаши учун маблағ етарли бўлмаган шароитда тақсимланмаган фойдани ҳам жалб қилиши мумкин.

“Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамиятида мажбуриятларнинг айнан 50,6 фоизи (1439766,0 минг сўм) узоқ муддатли банк кредитлари бўйича юзага келган бўлса, 7,5 фоизи жорий мажбуриятлар бўйича юзага келган. Жорий мажбуриятлар таркибида энг катта улуш (0,05 фоиз) мол етказиб берувчи ва пудратчилар олдидаги мажбуриятларга тўғри келади (131521,0 минг сўм). Қолган мажбуриятлар эса олинган аванслар, жамиятнинг бюджет, бюджетдан ташқари мақсадли фондлар ҳамда суғурта ташкилотлари олдида юзага келган мажбуриятлар сифатида шаклланган.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ҳозирги кунда барча корхоналарда ўз вақтида пул тушумларининг келиши, ҳисоблашиш интизомига риоя қилиш, хусусий ва қарз маблағларининг тўғри нисбатга бўлишини таъминлаш, молиявий тартиб ва интизомга, иқтисод ва тежамкорликка риоя қилиш муҳим аҳамият касб этади. Ушбу талабларни бажарилмаслиги эса корхоналарни иқтисодий ночорликка олиб келиши мумкин. Бунинг учун эса амалиёт ишчанлик фаолиятини таҳлил қилиш зарурлигини тақозо этади. Хўжалик субъектларининг ишчанлик фаоллиги

таҳлили молиявий таҳлилнинг таркибий қисми ҳисобланади. Ишчанлик фаоллиги кўрсаткичларини таҳлил қилиш унинг молиявий-хўжалик фаолиятини баҳолашда муҳим аҳамият касб этади.

3.3. Корхон аларга инвестицияларни киритиш орқали уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш истиқболлари

Сўнги йилларда мамлакатимизда олиб борилаётган кенг кўламли ислохотлар натижасида корхона фаолиятини жадал ривожлантириш борасида салмоқли натижаларга эришилиб, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий барқарорлиги сақлаб қолинмоқда. Натижада ишлаб чиқариш тармоқларида ижобий ўзгаришлар юз берди. Жумладан, 2000 йилда ЯИМда саноатнинг улуши 14,2 фоизни ташкил қилган бўлса, бу кўрсаткич 2015 йилга келиб 33,5 фоизга етди, яъни 19,3 фоиз ўсди. Шунингдек, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш 2016 йилда 2015 йилга нисбатан 6,6 фоиз ошди³⁸.

Ушбу ижобий ўзгаришлар замирида, асосан, соҳага киритилаётган инвестициялар ётади ва уларнинг ҳажми сўнги йилларда жадал суръатларда ўсиб бормоқда. Жумладан, инвестицияларнинг саноат тармоқлари бўйича таркиби шуни кўрсатмоқдаки, 2010 йилда республикада асосий капиталга киритилган инвестициялар 15 338,7 млрд. сўмни ташкил қилган бўлса, 2014 йилда бу кўрсаткич 25398,6 млрд. сўм ошиб, 40737,3 млрд. сўмни ташкил этди. Иқтисодиётга киритилган инвестицияларнинг саноатдаги улуши 2010 йилда 30,4 фоизни, яъни 4 659,9 млрд. сўмни ташкил қилган бўлса, 2015 йилга келиб мазкур кўрсаткич 40,9 фоизни, яъни 17 041,0 млрд. сўмни ташкил қилди. Республика саноат тармоқлари бўйича киритилган инвестициялар таркиби 8-жадвалда келтирилган.

---

³⁸ Давлат статистика Қўмитаси маълумотлари.

8-жадвал

Ўзбекистон саноат тармоқларига киритилган инвестицияларнинг таркиби, фоиз³⁹

Саноат тармоқлари	Йиллар							
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Жами саноат, шу жумладан:	100	100	100	100	100	100	100	100
Электр энергетикаси	7,9	16,7	13,6	10,7	10,8	10,3	11,3	11,7
Ёқилғи	25,9	23,4	31,0	39,10	42,3	48,1	52,9	60,1
Металлургия	19,6	17,9	13,0	8,2	9,5	8,0	5,5	5,3
Кимё ва нефткимё	6,9	4,2	3,0	6,7	5,9	4,6	5,8	5,8
Машинасозлик ва металлга ишлов бериш	4,1	11,2	13,6	11,8	8,5	5,6	5,4	5,0
Қурилиш материаллари	3,5	8,3	4,4	5,3	5,6	5,7	4,3	4,3
Ёнгил саноат	15,2	8,4	10,5	8,6	7,9	6,9	4,4	4,4
Озиқ-овқат	5,7	5,5	4,9	4,9	4,8	5,8	4,0	4,0
Бошқалар	11,2	4,4	6,0	4,7	4,7	5,0	6,4	6,4

8-жадвал маълумотларидан кўринадики, 2005-2015 йилларда асосий капиталга қилинган инвестициялар ҳажмида ёқилғи саноатининг улуши юқори бўлган. Бу эса соҳани модернизация қилиш кўламининг кенглиги ҳамда аҳоли, саноат корхоналари, хизматлар соҳаси ва бошқа субъектларни

³⁹ Манба: Ўзбекистон саноати. Статистик тўплам. Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, 2016. 44-б.; Промышленность Узбекистана. Статистический сборник. Ташкент: Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике, 2006. –стр. 36.; Промышленность Узбекистана. Статистический сборник. –Ташкент: Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике, 2012. –стр. 34. Тўпламлар маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

табiiй газ ва электр энергияси билан таъминлаш билан бир қаторда жаҳон бозорида газ нархи ошиб боргани билан изоҳланади.

Мамлакатимизда саноат тармоқларини модернизациялаш ва диверсификациялаш бўйича ислохотлар бевосита давлат, миллий корпорациялар, компаниялар, корхоналарнинг ўз маблағлари ҳисобидан ҳамда АҚШнинг “Женерал Моторс”, Германиянинг “МАН”, “Клаас”, Буюк Британиянинг “БАТ”, Япониянинг “Исузу”, Жанубий Кореянинг “Кореан Эйр”, “LG”, Россиянинг “Лукойл”, “Газпром” каби компаниялари, Жаҳон банки, Осиё тараққиёт банки, Ислон тараққиёт банки каби йирик халқаро молия ташкилотлари ҳамкорлигида амалга оширилмоқда.

Шу билан бирга, мамлакат иқтисодиётини барқарор ривожлантириш, иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялаш, ушбу жараёнларга инвестицияларни жалб этиш каби йўналишларга оид ҳуқуқий ҳужжатлар, хусусан, “Эркин иқтисодий зоналар тўғрисида”ги, “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги, “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги, “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги, “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги қонунлар қабул қилинди.

Шунингдек, сўнгги йилларда ҳукумат томонидан ҳар йили инвестиция дастури ва ушбу жараёнларни жадаллаштиришга оид қонуний-меъёрий ҳужжатлар қабул қилиб келинмоқда.

Юқоридаги ижобий натижалар билан бир қаторда бугунги кунда саноат тармоқларини модернизация ва реконструкция қилишга эътибор қаратилишига сабаб бўлаётган қуйидаги муаммолар мавжуд:

- стратегик аҳамиятга эга тармоқ корхоналарида маънавий эскирган ва ейилган технологик асбоб-ускуналар ва технологияларнинг салмоғи юқорилиги;

- саноат тармоқларида ишлаб чиқариш жараёнига энергия ва ресурс тежовчи техника ва технологияларни жорий қилиш даражасининг нисбатан пастлиги;

- корхоналарда технологик жараёнларни бошқариш ва аудит қилишнинг замонавий тизими тўлиқ ташкил этилмаганлиги;

- ички ва ташқи бозорларда рақобатнинг кучайиши шароитида саноат тармоқларида маҳсулот таннархини пасайтириш ва уни бошқаришнинг илғор тизими тўлиқ даражада жорий этилмаганлиги ва бошқалар.

Юқоридагилар инобатга олиниб, саноат тармоқларида таркибий ўзгаришлар, модернизация қилиш ва ишлаб чиқаришни диверсификациялашни босқичма-босқич амалга ошириш, барқарор иқтисодий ўсишни таъминловчи юқори технологик саноат тармоқларини ривожлантириш, шунингдек, ушбу жараёнларга хорижий инвестицияларни кенг жалб қилиш мақсадида 2015 йил 4 мартда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни таркибий ўзгартириш, модернизация ва диверсификация қилишни таъминлаш бўйича чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги фармони қабул қилинди.

Унга асосан, таркибий ўзгаришлар, модернизация қилиш ва ишлаб чиқаришни диверсификациялашнинг қуйидаги устувор йўналишлари белгилаб берилди:

- электроэнергетика саноатида янги қувватларни ташкил қилиш ва мавжудларини изчиллик билан модернизация қилиш;

- нефть-газ ва нефть-кимё саноатида юқори қўшилган қийматга эга маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш ва ассортиментларини кенгайтириш;

- кимё саноатида ишлаб чиқариш ва экспортни диверсификация қилиш;

- қишлоқ хўжалиги, юк автомобиллари ва бутловчи қисмларни ишлаб чиқарувчи мавжуд қувватларни кенгайтириш ва янгиларини ташкил этиш;

- текстиль ва чарм-пойабзал саноати маҳсулот таркибини яхшилаш;

- электротехник асбоб-ускуналар ишлаб чиқариш бўйича юқори технологик қувватларни ўзлаштириш ва ривожлантириш;

- информацион технологиялар учун асбоб-ускуналар ва аксессуарлар ишлаб чиқариш бўйича янги қувватларни ташкил қилиш;
- кенг қўламли экологик тоза қурилиш материалларини ишлаб чиқаришни ривожлантириш;
- фармацевтика саноати маҳсулотлари ассортименти ва ишлаб чиқариш ҳажмларини тубдан кенгайтириш;
- озиқ-овқат саноати ишлаб чиқариш салоҳиятини кенгайтириш.

Юқорида келтирилган корхоналарда янги қувватларни ташкил этиш ва мавжудларини модернизация ва реконструкция қилиш учун катта миқдорда инвестициялар киритилади. Жумладан, 2015-2019 йиллар мобайнида янги қувватларни яратиш учун жами 13 676,9 млн. АҚШ доллари, шунингдек, модернизация учун 4 487,0 млн. АҚШ доллари миқдорида инвестиция киритилиши режалаштирилган. Ушбу маблағларнинг катта қисми, асосан, янги қурилишга сарфланишига устуворлик берилган. Жумладан, 2015-2019 йилларда йўналтирилиши режалаштирилаётган жами инвестицияларнинг 79,4 фоизи, чет эл инвестициялари ва кредитларнинг эса 85,8 фоизи янги қурилишга сарфланади (1-расм).

Корхоналарни модернизация қилишга катта ҳажмда инвестицияларнинг киритилиши ва давлат томонидан корхоналарга солиқ, бож ва бошқа имтиёзларнинг берилиши ҳисобига Ўзбекистон саноатида сифат жиҳатдан ўзгаришлар кузатилади. Жумладан, 2016-2019 йиллар мобайнида саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришда ўсиш суръати йилига 9 фоиздан юқори бўлиши таъминланади.

IV БОБ. “DASTBAKOR BARAKA” МЧЖДА ҲАЁТ ФАОЛИЯТИ ХАВФСИЗЛИГИНИНГ ҲОЛАТИ ВА САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

4.1. Ҳаёт фаолияти меҳнат муҳофазасининг қонуний асослари

Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги меҳнат муҳофазасининг ҳуқуқий, қонуний асосини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва турли вазирликларнинг кўрсатмаларнинг буйруқлари ташкил этади.

Ўзбекистон Республикасида Конституциясида (1992 йил 8 декабр): Олий Мажлиснинг ваколатларига Ўзбекистон Республикаси Президентининг умумий ёки қисман сафарбарлик эълон қилиш, Ҳаётда ҳолат жорий этиш, унинг муддатини узайтириш ва тўхтатиш тўғрисидаги фармонларини тасдиқлаш киради (78- модда).

Маҳаллий ҳокимият органларининг Конституциямиз томонидан белгиланган вазифалари қаторига, жумладан, қуйидагилар киради:

- қонунийликнинг, ҳуқуқий-тарғиботини ва фуқароларининг хавфсизлигини таъминлаш;
- маҳаллий бюджетни шакллантириш ва уни ижро этиш мажбурий солиқлар ва йиғимларни белгилаш, бюджетдан ташқари жамғармалар ҳосил қилиш (100-модда).

Конституцияда энг аввало инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш кўрсатилган бўлса, шу билан бир қаторда иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларни ҳимояланиш асоси берилган.

Конституциянинг 9-боби иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларни ҳимоялашга қаратилган. 36-моддасида «Ҳар бир шахс қонунда кўрсатилган тартибда риоя қилиш, эркин касб танлаш одилona шароитларда меҳнат қилиш, ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир» дейилган ва унинг

давомида жазо ҳукми билан тайинланган жазони ўташ тартибидан ёки қонунда кўрсатилган бошқа ҳоллардан (ҳарбий хизмат чоғида, ғавқулодда ҳолат шароитида ҳ.к.ларда ташқари мажбурий меҳнат тақққланади) дейилган.

39-моддада «Ҳар бир инсон малакали тиббий хизматдан фойдаланиш ҳуқуқига эга» деб тиббиёт хизмати ҳеч бир чекланишларсиз, турли хил хизмати корхоналари ташкил этилиши ва жумладан малакали тиббиёт ҳодимлари ўз шахсий даволаш муассасаларига эга бўлиши, даволаш соҳасида рақобат вужудга келиши билан Республикамизда яшовчилар малакали тиббиёт хизматидан фойдаланиш имқонияти таъминлапади.

Юртимизда фуқаро меҳнат муҳофазасини Ўзбекистон Республикаси “Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида” қонунни (1993 йил 6 май), Меҳнат Кодекси (1995 йил 21-декабр, №161-1) «Ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисаларни ва ҳодимлар саломатлигининг бошқа хил зарарланишини текшириш ва ҳисобга олиш тўғрисида”ги Низом (Вазирлар Маҳкамаси 1997 йил 6 июн, 286-қарор) ва турли давлат стандартлари ва кўрсатмалари асоси яратилган.

Ўзбекистон Республикаси «Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги» Қонун ҳажми 5 бўлим, 29 моддадан иборат бўлиб, ишлаб чиқариш усуллари, мулк шакллидан қатъий назар меҳнатни муҳофаза қилишни ташкил этишни таъминлашга қаратилган.

Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги тушунчаси ўз ичига инсоннинг жамиятда ишлаб чиқаришда, яшашида, фаолият олиб боришида муҳитнинг хавфсиз бўлиши, табиий ва техноген хусусиятли вазиятлардан сақланиши, уруш ва терроризм ҳуружидан химояланиш, табиат ва одамзот уйғунлигини сақлаши, умуман олганда, инсоннинг шу заминдаги ҳаётининг хавфсизлигини таъминлаш тушунилади.

4.2. «Dastbakor Baraka” МЧЖда меҳнат фаолиятини муҳофазасининг ҳолати

«Dastbakor Baraka” МЧЖда ҳаёт фаолияти хавфсизлигида меҳнат муҳофазасини, конунда кўрсатилганидек ташкил этиган: меҳнат муҳофазасини иш жараёнида инсоннинг меҳнат қобилиятини, соғлиғи ва хавфсизлигини таъминлаш учун йўналтирилган қонунлар мажмуаси, социал-иқтисодий ташкилий, техник, гигиеник, профилактик тадбирларни ўз ичига қамраб олар экан, демак барча жабҳаларда фукароларнинг меҳнат қилиш шароити талаб даражасида яратилиши лозим.

«Dastbakor Baraka” МЧЖда ҳар бир ходимнинг Ўзбекистон Республикаси «Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Қонунига амал қилиш ишлаб чиқариш хавфсизлиги масалаларини иш фаолиятига тўғри ҳал этиши унинг шу соҳадаги билим ва малакасига боғлиқ. Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги билан бир каторда унинг таркибий қисми бўлган меҳнатни техника хавфсизлиги ҳамда ёнғиннинг олдини олиш масалалари ҳозирги вақтда энг долзарб масалалардан ҳисобланади.

Саноатнинг барча тармоқларида ходимлар саломатлигини ҳимоя қилиш, меҳнат шароитларини яхшилаш ва техника хавфсизлигини таминлашга доир омилларни излаб топиш меҳнатни самарали ижодга айлантириш жамиятимизнинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

Ходимларнинг саломатлигини сақлаш, касб касалликларни ва захарланишларнинг олдини олишда, шунингдек, уларни камайитиришда ишга қабул қилишдан олдин ўтказиладиган тиббий кўрик ҳамда ишлаб чиқаришда зарарли нохуш меҳнат шароитларида ишлаётган ходимларни даврий кўриктан ўтказиб туриш чора тадбирлари ичида муҳим ўрин тутди.

Сўнгги вақтларда соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш ва тиббий кадрлар тайёрлаш бўйича катта ишлар амалга оширилаяпти. Меҳнат ва яшаш шароитларини яхшилаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш борасида мажмуавий дастурлар амалга оширилмоқда, юқумли умумий хастакликлар

ҳамда касб касалликларни ташхислаш, даволаш ва профилактика қилишнинг энг янги усуллари ишлаб чиқилмоқда ва ҳаётга тадбиқ этилмоқда.

Умумий ва касб касаликларини, бахтсиз ходисаларнинг олдини олиш, ходимлар меҳнатини муҳофаза қилишни таъминлаш мақсадида бу кўрикларнинг паст савияда ўтказилиши келгусида сурункали касалликларнинг тез-тез учраб туришининг кўпайиб кетишига олиб келиши мумкин, бу эса ўз навбатида ишлаш унумдорлигининг пасайишига, иқтисодий куч-қувватларнинг сусайишига олиб боради, яъни салбий ижтимоий оқибатларга сабаб бўлади.

Раҳбарлар таркибини, тузилмалар ва аҳолини ўқитишда уларни амалий машғулотларга жалб қилиш катта аҳамиятга эга. Амалий машғулотлар раҳбарлар таркибини, Фуқаро муҳофазаси кучайишини ва аҳолини фуқаро муҳофазаси вазифаларини бажаришга тайёрлашнинг юқори ва фаол шакли ҳисобланади. Амалий машғулотларга тузилмарга кирган фуқароларнинг аниқ ва тартибли ҳаракатланиши, турли хил жиҳозлар, асбоб ускуналар, техникалардан фойдаланиш услублари ўрганилади, алоқа ва тузилмаларни бошқариш масалалари ишлаб чиқилади.

Фуқаро муҳофазасининг амалий машғулотларнинг замон талаблариға мос ҳолда ўтказиш, фуқароларни душман томонида қўлланиладиган замонавий қурол воситаларидан, шунингдек, ҳудудимизда кузатиладиган табиий офатлар, ишлаб чиқариш авариялари ва фожиалари оқибатларидан муҳофаза қилиш, одамларда маънавий ижтимоий психологик сифатларни тарбиялаш, объектларни узлуксиз фаолият кўрсатишини таъминлаш, қутқарув ва тиклов ишларини ошириш бўйича билимларини, қобилиятларини ошириш имконини беради.

4.3. «Dastbakor Baraka” МЧЖда ёнғин хавфсизлиги доирасидаги чора тадбирлари

Ёнғин халқ хўжалигига катта моддий зарар келтиради. Бир неча минут ёки соат чиқадиган тутун, карбонат ангидрид ва бошқа зарарли ҳид ҳамда газлар атмосферага ичида жуда катта миқдордаги халқ бойликлари ёниб кулга айланади. Ёнғин вақтида ажралиб кўтарилиб, ҳавонинг таркибини бузади. Бундан ташқари, кишиларнинг жароҳатланишига, ҳатто ўлимига сабаб бўлади. Буларнинг ҳаммаси, ёнғинга қарши кураш тадбирлари ва ишларнинг хавфсиз бажариш усулларнинг меҳнат муҳофазаси билан биргаликда ўрганишни тақозо этади.

Ҳозирга вақтда республикамиз ташкилот ва корхоналарида ёнғин хавфсизлигини камайтириш борасида бир қатор ишлар амалга оширилган. Хусусан, корхоналарда ёнғин чиқиш хавфи камайтирилган ва бутунлай хавфсиз ишлайдиган электр ускуналари ишлатилмоқда. Ўт ўчиришнинг механизациялашган ва автоматлашган тизимлари тобора кенгрок қўлланилмоқда.

Лекин, ёнғин чиқишининг олдини олиш ва ўт ўчиришда асосий маъсулият кишилар зиммасига тушушини ҳамда уларнинг ёнғинни ўчириш техникасининг барча талабларини тўлиқ бажарилишига боғлиқ эканлигини унутмаслик керак. Ташкилот ва корхоналарда бу тадбирлар тартибли равишда, ёнғин техникаси ҳақидаги низом, ёнғин хавфсизлиги қоидалари, йўриқнома ва бошқа ҳужжатлар асосида олиб борилиши керак. Республикамизнинг ҳар бир фуқароси жамоат ва давлат мулкини кўз қорачиғидай корхоналарида ёнғиннинг олдини олиш ва ўт ўчириш тадбирлари кенг жамоатчиликка суянган ҳолда олиб борилади. Ёнғин муҳофазасини ташкилий қилиш касбий ва ихтиёрий турларга бўлинади.

Республикамизда шаҳарлар, қишлоқлардаги аҳоли зич яшайдиган жойлар ва халқ хўжалиги объектларининг ёнғин муҳофазасининг мустаҳкамлаш учун ёнғинга қарши кураш режа асосида олиб борилади ва шу

тўғрисида доим ғамхўрлик қилиб келинади. Ана шу ёнғин муҳофазаси ишининг икки асосий йўналиши бор:

- биринчидан, ёнғиннинг олдини олишига қаратилган илмий техник ва ташкилий тадбирларнинг режали мажмуи;

- иккинчидан, объектлар , шаҳар ва қишлоқлардаги аҳоли зич яшайдиган жойларда ёнғинни ўчиришни ташкил қилиш;

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг Ёнғинга қарши кураш бошқармасининг вазифаси давлат мулкани, фуқаролар шахсий мулкани ёнғиндан сақлашдан иборат, шу билан бирга ёнғин назорати ташкилотлари ташкилий, назорат ва маъмурий ишларни амалга оширади. Уларнинг вазифаларига қуйидагилар киради:

- ҳамма идоралар, корхоналар ва алоҳида шахслар учун мажбурий бўлган ёнғин муҳофазасига доир қоидалар, меъёрлар, йўриқномалар ишлаб чиқиш ва уларни чоп этиш;

- саноат, фуқаро бинолари ва иншоотларини, аҳоли пунктларини лойиҳалаш, қуришда ёнғин хавфсизлиги қоидалари ва меъёрларнинг бажарилишини текшириш;

- ҳамма ташкилотлар, муассасалар, корхоналардаги ўт ўчириш бўлимларининг шайлигини ва ўт ўчириш воситаларининг созлигини каттиқ назорат қилиш ҳамда текшириш;

Ўзбекистон Республикаси ёнғин назорати ташкилотлари ўз вазифаларини муваффақиятли бажаришлари учун уларга қуйидаги ҳуқуқлар берилган:

- ёнғин хавфсизлиги жиҳозларининг қай ҳолатдалигини аниқлаш мақсадида барча ташкилот бинолари ҳамда иншоотлари, омборхоналари ва уйларни текшириш;

- Корхоналар маъмурияти ва алоҳида шахслардан объектларнинг ёнғин хавфсизлиги нуқтаи назаридан қай ҳолатдалигини аниқлаш учун зарур бўлган маълумот ҳамда ҳужжатларни тақдим этишни талаб қилиш;

- ёнғин хавфсизлиги қоидалари бузилганлигини аниқлашда қоида бузилишларини аниқлашда ана шу бузилишлар бартараф этиш юзасидан мажбурий фармойишлар бериш ва бунинг учун зарур муддатларни белгилаш;

- ёнғин хавфсизлиги қоидаларининг бузилиш ёки бажармаслигида айбдор бўлган кишиларни маъмурий ёҳуд жиноий жавобгарликка тортиш.

Ишчилар, хизматчилар ва муҳандис-техникларнинг кўпчилиги жалб этилгандагина корхона, муассаса ҳамда ташкилотларда ёнғинга қарши муваффақиятли кураш олиб бориш мумкин. Бунинг учун ҳар бир объектда ёнғин техник комиссияси тузилади.

Комиссияга бош муҳандис, техник раҳбар ёки раҳбарнинг биринчи ўринбосари бошчилик қилади, уларнинг вазифаси қуйидагилардан иборат:

- ёнғинни олдини олиш қоидаларининг бузилишларини ва ёнғин чиқишига олиб келувчи камчиликларни аниқлаш, уларни бартараф этиш тадбирларини ишлаб чиқиш;

- объектив ёнғиннинг олдипи олиш тартибини ишлаб чиқиш ва уларни ўтказишда қатнашиш;

- ишчи хизматчилар ва муҳандис - техник ҳодимлар ўртасида ёнғиннинг олдини олиш тартиби ҳамда қоидалари бўйича оммавий тушунтиришини олиб бориш.

Бу вазифаларни бажариш учун ёнғин тахник комиссияси ишлаб чиқариш хоналари, Электр жиҳозлари, шамоллатиш, иситиш тизимлари ва шу кабиларни кўздан кечириб, қоида бузилишларни аниқлайди ҳамда уларни бартараф этиш муддатларини белгилайди, ишловчилар ўртасида ёнғиннинг олдини олиш мавзуларида суҳбатлар, лексиялар ўтказилади, рационализаторлар ҳамда ихтирочилар учун мавзулар ишлаб чиқишда қатнашади, цехлар, бўлимлар, омборхоналар, лабораториялар ва ҳоказоларнинг ёнғинга қарши ҳолатини текширишга кенг жамоатчилини жалб этади.

4.4. «Dastbakor Baraka” МЧЖда фаолият кўрсатаётган ходимларга тиббий ёрдам кўрсатиш бўйича амалга оширилиб келаётган ишлари ва уни мукаммалаштириш йўллари

Касал бўлиб қолганда, меҳнат лаёқатини йўқотганда ва бошқа ҳолларда фуқаролар профилактик, ташхис кўйиш, даволаш, куч-қувватни тиклаш, санаторий-курорт, прогез-оргопедия ёрдами ва бошқа хил ёрдамни, шунингдек, беморларни, меҳнатга лаёқатсиз ва ногирон кишиларни боқиш парваришлаш юзасидан Ижтимоий чора-тадбирларни, шу жумладан, вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик нафақаси тўлашни ўз ичига оладиган тиббий-ижтимоий ёрдам олиш ҳуқуқига эга.

Тиббий-ижтимоий ёрдам тиббиёт ходимлари ва бошқа мутахассислар томонидан кўрсатилади.

Фуқаролар ўзларини ихтиёрий равишда тиббий суғурта қилдириш асосида, шунингдек корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг маблағлари, ўз шахсий маблағлари ҳамда қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобидан қўшимча тиббий ва бошқа хил хизматлардан фойдаланиш ҳуқуқига эга.

Фуқароларнинг айрим тоифалари протезлар, ортопедик ва мослама буюмлар, эшитиш аппаратлари, ҳаракатланиш воситалари ва бошқа махсус воситалар билан имтиёзли тарзда таъминланиш ҳуқуқига эга. Бундай ҳуқуқга эга бўлган фуқароларнинг тоифаларини, шунингдек, уларни таъминлаш шартлари ва тартибини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилайди.

Фуқаролар ихтисослашган соғлиқни сақлаш, меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш муассасаларида тиббий экспертизадан ўтиш ҳуқуқига эга.

Биринчи медицина ёрдамнинг аҳамияти ва шундай ёрдам беришнинг қоидалари. Биринчи медицина ёрдамнинг вазифаси энг оддий чораларни кўриш билан шикастланган одам ҳаётини, кутқариб қолиш, унинг азоб-

уқубатларини камайтириш руй бериши эҳтимол асоратларнинг олдини олиш, шикаст ёки касалликнинг ўтишини енгиллаштиришдан иборатдир.

Биринчи медицина ёрдами шикастланиш ходисаси рўй берган жойда шикастланган одамнинг ўзи (ўз-ўзига ёрдам бериш), ўртоғи (ўзаро ёрдам), санитар дружиначилар томонидан берилиши мумкин. Биринчи медицина ёрдамига кирадиган чора-тадбирлар қуйидагилардан иборат: қон оқишини вақтинча тўхтатиб қуйиш, баданнинг жароҳатланган ва қуйган жойига стерил боғлам қуйиб боғлаш, сунъий нафас олдириш ва юракни билвосита массаж қилиш, антидотлар билан укол қилиш, антибиотиклар бериш, оғрик қолдирадиган дорилар юбориш, (шок маҳалида), ёниб турган кийимни ўчириш, транспортда олиб бориш учун шикастланган жойни қимирламайдиган қилиб боғлаб қўйиш (транспорт иммобилизация), одамнинг баданини иситиш, иссиқ ва совуқдан пана қилиш, противогаз кийгизиш, шикастланган кишини заҳарланган жойдан олиб чиқиш, қисман санитар обработкасидан ўтказиш.

Биринчи медицина ёрдамини мумкин қадар эрта муддатларда кўрсатиш касаллик ва шикастнинг кейин қандай ўтиши ҳамда оқибати нима билан тугаши учун, баъзида эса ҳаётини қутқариб қолиш учун ҳам хал қилувчи аҳамиятга эгадир. Кўп қон кетиб турганда, одам электр токидан шикастланган, сувга чўккан пайтида, юрак фаолияти тўхтаб, нафаси чиқмай қолган пайтда ва бир қанча бошқа ҳолларда биринчи медицина ёрдами дарҳол кўрсатилиши керак. Башарти талайгина одамлар бир йўла биринчи медицина ёрдами кўрсатилишига мухтож бўлса, у ҳолда бундай ёрдам кўрсатишнинг муддатлари билан навбати белгиланади. Болаларга ва шу пайтнинг ўзида ёрдам олмаса ўлиб қолиши мумкин бўлган шикастланганларга биринчи навбатда ёрдам кўрсатилади.

Бир йўла ҳар хил турдаги шикастга учраган одамга биринчи медицина ёрдами кўрсатишга киришилар экан, айрим усул-амалларнинг тартибинни белгилаб олиш керак. Аввал шикастланган одамнинг ҳаётии қутқариб қолишга имкон берадиган ёки биринчи медицина ёрдамининг кейинги усул-

амалларини кўлланиш учун бажарилиши шарт бўлган усул-амаллар бажарилади. Чунончи, сон суяги очик синиб, артериядан қон кетиб турган маҳалда биринчи навбатда ҳаёт учун хатарли бўлган қон кетишини тўхтатиш, кейин жароҳатга стерил боғлам қўйиш ва шундан кейингина оёқни қимирламайдиган қилиб боғлашга (иммобилизация қилиб қўйишга) киришиш: синган жойни ҳеч қимирламайдиган қилиб қўйиш учун махсус шина солиб боғлаш ёки қўлида бор воситалардан фойдаланиш керак.

Биринчи медицина ёрдамнинг ҳамма усул-амалларини эҳтиёт бўлиб ва авайлаб бажариш лозим. Қўпол ҳаракатлар қилинадиган бўлса, бу шикастланган кишига зарар қилиши ва унинг ахволини ёмонлаштириб қўйиш мумкин. Биринчи медицина ёрдамини бир эмас, балки икки ёки бир неча киши кўрсатадиган бўлса, у ҳолда келишиб, иноклик билан иш кўриш керак. Бунда ёрдам кўрсатаётганларнинг бири бошлиқ бўлиб, биринчи медицина ёрдамнинг барча усул амаллари бажарилишига раҳбарлик қилиб бориши лозим.

Биринчи медицина ёрдами кўрсатишда табелдаги ва қўлда бор воситалардан фойдаланилади. Биринчи ёрдам кўрсатишда ишлатиладиган табел воситалари боғлам материали бинтлар, медицина боғлов пакетлари, катта ва кичик стерил боғламлар билан салфеткалар, пахта ва бошқа ашёлардир. Қонни тўхтатиш учун қон тўхтатадиган жгутлар: тасмасимон ва найсимон жгутлар, иммобилизация қилиш учун эса махсус тахтакачалар фанера шиналар, шотисимон, тўрсимон ва бошқа хилдаги шиналар ишлатилади. Биринчи медицина ёрдами кўрсатишда баъзи дори-дармонлардан фойдаланилади ампулалар ёки флаконга солинган спиртдаги 5% ли ёд эритмаси, флаконга солинган спиртдаги 1-2% ли бриллиант яшили эритмаси, валидол таблеткалари, валериана настойкаси, ампулаларга солинган новшадил спирт, таблеткалар ёки порошок ҳолидаги натрий гидрокарбонат (ичимлик сода), вазелин ва бошқалар шулар жумласидандир. Профилактика қилиш учун индивидуал аптечка (АИ-2) дан фойдаланилади.

Санитар дружиналари ва санитар постлари табел воситалари билан таъминланади. Курилиш ва ишлаб чиқариш участкаларида, цехлар, фермалар ва бригадаларда, ўқув юртлари ва муассасаларда, аҳоли уюшган ҳолда дам оладиган жойларда биринчи ёрдам аптекалари комплектланиб, тахт қилиб қўйилади. Бошқармага тегишли одамлар ташиладиган транспорт воситалари, шунингдек, шахсий автомобиллар аптекалар билан таъминланган бўлиши керак.

Самарқанд вилоят ҳокимлиги молия бошқармаси ходимлари томонидан шикастланган одамга биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш вақтида энг аввало, унинг жароҳатланган жойларига стерил боғлам қўйиш зарур. Оёқ-қўллари лат еб, муздек бўлиб, қолиб кетган бўлса, дарров узок вақт босилиб қолган жойидан юқорирокқа жгут ёки бурама солинади. Бундан кўзланган мақсад эзилиб қолган тўқималарда тўпланиб қолган заҳарли моддаларнинг қопга сўрилиб, юқорига ўтмаслигига тўсқинлик қилишдир. Жгутни жуда ҳам қаттиқ ва таранг қилиб қўймаслик керак, акс ҳолда шикастланган жойларга қон келиши тўхтаб қолиши мумкин. Бундан ташқари, узок вақт босилиб, эзилиб қолган қўл-оёқлар ушлаб кўрилганда, ҳарорат юқори бўлмаса, уларни бинт, дока билан мустаҳкам боғлаб, устига совуқ нарса қўйиш мақсадга мувофиқдир.

ХУЛОСА

Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан хулоса қилиш мумкинки, кейинги йилларда жаҳон иқтисодиётида сақланиб қолаётган инқироз ва турли салбий тенденцияларга қарамай, Ўзбекистонда олиб борилаётган изчил сиёсат эвазига ижобий натижаларга эришилмоқда, иқтисодиётимиз тармоқларида жиддий таркибий ва сифат ўзгаришлари кузатишмоқда. Ушбу омиллар, биринчи галда, халқимиз турмуш фаровонлигининг юксалишига ва мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги мавқеи мустаҳкамланишига олиб келади ва иқтисодиётда барқарор ўсиш даражасини таъминлайди.

Истиқболда саноат тармоқларини модернизация қилишнинг устувор йўналишлари, фикримизча, қуйидагилардан иборат бўлмоғи лозим:

- саноат тармоқлари корхоналарининг технологик жараёнларини доимий танқидий аудит қилиб бориш;
- саноат корхоналари томонидан олиб келинаётган асбоб-ускуналар, техника ва технологияларнинг сифати ва техник параметрларини қатъий назорат қилиш;
- саноат тармоқларининг ҳар бир соҳасига тегишли асбоб-ускуналар, техника ва технологияларнинг илғор моделлари бўйича ахборот базасини ташкил этиш ва корхоналарга ундан фойдаланиш ҳуқуқини бериш;
- инновация сиғими юқори бўлган тармоқларни ривожлантиришда хорижий инвестициялар ва банк кредитлари таъсирчанлигини ошириш;
- саноат тармоқларини модернизация қилишни молиялаштириш тизимини янада соддалаштириш;
- тармоқларнинг экспорт салоҳиятидан кенг фойдаланиш ва жаҳон бозорида рақобатбардош бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириш;
- саноат тармоқларида маҳаллийлаштириш жараёнларини иқтисодий рағбатлантириш ва бошқалар.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар замирида пластмасса маҳсулотларни ишлаб чиқарадиган “Dastbakor Baraka” масъулияти чекланган жамият молиявий барқарорлигини мустаҳкамлаш ва уни ошириш учун қуйидагиларни тавсия этамиз:

- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифатини яхшилаш мақсадида ишлаб чиқаришни модернизация қилишга янги технологияларни олиб келиш;
- ишлаб чиқаришга янги ускуналарни жалб этишда лизинг ва кредитдан унумли фойдаланиш;
- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар таннархини камайтириш, хусусан электр энергия сарфини тежаш, маъмурий харажатларни қисқартириш, материаллар сарф меъёрларини қайта кўриб чиқиш.

Илмий тадқиқот фаолиятини кенгайтириш учун қуйидагиларни тавсия этамиз:

- ихтироларни ҳимоя қилиш ва патент олиш тизимини соддалаштириш;
- илмий тадқиқотлар натижасини татбиқ этиш, синов тажриба ишларини молиялаштириш жараёнларини кенгайтириш;
- янги ишланмаларни ишлаб чиқиб, ўз корхоналарида синовдан ўтказувчи тадбиркорларга солиқлар бўйича имтиёзлар яратиш;
- ижодий эркинликни янада ривожлантириш ва рағбатлантириш.

Ҳозирги кунда барча корхоналарда ўз вақтида пул тушумларининг келиши, ҳисоблашиш интизомига риоя қилиш, хусусий ва қарз маблағларининг тўғри нисбатга бўлишини таъминлаш, молиявий тартиб ва интизомга, иқтисод ва тежамкорликка риоя қилиш муҳим аҳамият касб этади. Ушбу талабларни бажарилмаслиги эса корхоналарни иқтисодий ночорликка олиб келиши мумкин. Бунинг учун эса амалиёт ишчанлик фаолиятини таҳлил қилиш зарурлигини тақозо этади. Хўжалик субъектларининг ишчанлик фаоллиги таҳлили молиявий таҳлилнинг таркибий қисми ҳисобланади. Ишчанлик фаоллиги кўрсаткичларини таҳлил қилиш унинг молиявий-хўжалик фаолиятини баҳолашда муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2014. –74б.
2. “Банкротлик тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 2003 йил 24 апрель.
3. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодекси. – Т.:Адолат, 2012.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 апрелдаги “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни таркибий ўзгартириш, модернизация ва диверсификация қилишни таъминлаш бўйича чора-тадбирлар дастури тўғрисида” 2015 йил 4 мартдаги фармони.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон фармони.
7. Каримов И.А. 2011 йилнинг асосий яқунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий – иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маъруза, - “Халқ сўзи”, 2012, 20 январь.
8. Каримов И.А. 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади./ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган мажлисидаги маърузаси”. // Халқ сўзи газетаси, 2014 йил 18 январь.
9. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва

тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. – Т.: “Ўзбекистон”, 2016. 32-б.

10. И.А.Каримов. “Мамлакатимизни демократик янгилаш ва модернизация қилишга қаратилган тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириш – бош мақсадимиздир”. Т., Ўзбекистон, 2015. Б.17.

11. Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи, 14 декабр 2016 йил.

12. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак // Халқ сўзи, 2017 йил 16 январ.

13. Акрамов Э.А. Корхоналар молиявий ҳолатини таҳлили. Ўқув қўлланма.–Т.: Молия. 2003. -158 б.

14. Банкротство: проблемы, нормативные акты, методические материалы и комментарии, разбор практики, ответы на вопросы. // Сборник нормативных актов, с.183.

15. Бекмуродов А.Ш., Карриева Я.К., Неъматов И.У., Набиев Д.Х., Каттаев Н.Т. Хорижий инвестициялар. Ўқув қўлланма. Т. Иқтисодиёт, 2010. 23-б.

16. Бушев А.Ю., Макарова О.А., Попондопуло В.Ф. Коммерческое право зарубежных стран. – СПб.: Питер, 2004. – С.23-28.

17. Вахабов А., Иброҳимов А. Хакимов Б. Иқтисодий таҳлил назарияси. Ўқув қўлланма. Т.: ТМИ, 2003. – 176б.,

18. Вахабов А.В. Миллий иқтисодиётни модернизациялаш моделлари ва улардан ўзбекистонда ижодий фойдаланиш йўналишлари. //“Миллий иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялашнинг долзарб масалалари: хориж тажрибаси, муаммолар, истиқболлар” мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Т.: 2012. – Б.5;

19. Вахабов А.В., Разыкова Г.Х. Модернизация экономики / Под ред. д.э.н., проф. А.В.Вахабова – Т.: Иқтисод-Молия, 2014. с. 42.

20. Гурова Т. Нация-предприниматель // Эксперт. – 2010. - №36.
21. Диденко Д.В. Теория модернизации и стратегии трансформации национальной интеллектуалоемкой экономики. //Международная экономика, №11, 2010. С. 45.
22. Иранская модел модернизации // Международная экономика и международные отношения №7, 2008. С. 69-72.
23. Иқтисодиёт тармоқлари ва корхоналарнинг техник модернизация ва диверсификация қилиш даражасини баҳолаш бўйича услубий тавсия. Тавсия Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги (№2-1-7/49, 22.09.2010 й.) ва Давлат статистика қўмитаси (№04-8, 14.09.2010 й.) томондан тасдиқланган.
24. Йўлдошев Н., Юнусов М. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш йўллари. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. №4, май, 2012 йил.
25. Йўлдошев Н., Юнусов М. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш йўллари. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. №4, май, 2012 йил.
26. Красильщиков В. А. Вдогонку за прошедшим веком: Развитие России в XX веке с точки зрения мировых модернизаций. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭМ), 1998. С. 9-24.;
27. Кругман П., Веллс Р., Олни М. Основы экономикс. Учебник для вузов. Пер. с англ. –СПб.: Питер, 2011. –стр.611.
28. Мау В. Между модернизацией и застоем: экономическая политика 2012 года. –М.: 2/2013. С. 4-23.
29. Нуреев Р.М. Россия: особенности институционального развития. — М.: Норма, 2009. С. 40-109.;
30. Пардаев М. ва бошқ. Иқтисодий таҳлил. Ўқув қўлланма. – Т.: Меҳнат, 2004. – 556 б.,

31. Пардаев М.Қ., Хасанов Б.А. Молиявий ва бошқарув таҳлили. Ўқув қўлланма. –Т.: Чўлпон. 2012.-237б.
32. Промышленность Узбекистана. Статистический сборник. Ташкент: Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике, 2006. –стр. 36.;
33. Промышленность Узбекистана. Статистический сборник. –Ташкент: Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике, 2012. –стр. 34.
34. Раҳимов М.Ю. Молиявий таҳлил. Ўқув қўлланма. –Т.: Молия. 2013.
35. Рахимов М.Ю. “Иқтисодиёт субъектлари молиявий ҳолатининг таҳлили”. Ўқув қўлланма. Т. Iqtisod-Moliya , 2015. 392-б.
36. Ростоу В. Стадии экономического роста. — Нью-Йорк: Издательство «Фредерик Прегер», 1961.;
37. Саидова Г. Модернизация, техническое обновление и диверсификация производства, широкое внедрение инновационных технологий — необходимое условие выхода Узбекистана на новые рубежи на мировом рынке /«Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» мавзусидаги Республика илмий-амалий анжуманидаги тақдимот материаллари. – Т., ТДИУ, 2009 йил 5 май;
38. Тўхлиев Н.Т. Ўзбекистон иқтисодиётини модернизациялаш ва диверсификациялашнинг зарурияти ва шарт-шароитлари//“Миллий иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялашнинг долзарб масалалари: хориж тажрибаси, муаммолар, истиқболлар” мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Т.: 2012.
39. Фитуни Л., Абрамова И. Закономерности формирования и смены моделей мирового экономического развития // Мировая экономика и международные отношения № 7, 2012. С.4.
40. Ходиев Б.Ю., Шодмонов Ш.Ш., Ғафуров У.В. Мамлакатни жадал ислоҳ этиш ва модернизация қилиш – миллий тараққиётимизнинг мантиқий босқичи. – Т.: ТДИУ, 2008. – 53 б.;

41. Экономика предприятий: Учебник. 5-е изд. / Под. ред. акад. В.М.Семенова. – СПб.: Питер, 2008. – С.176.
42. Юсупова Н. Инвестиционно-инновационная стратегия регионов республики Узбекистан//Иқтисод ва молия. №5, 2010. с.22-28; Чистякова В. Социальные ресурсы модернизации//Экономист. №5, 2010. с.64-72.
43. Ўлмасов А., Вахабов А. Иқтисодиёт назарияси. –Т.: Шарқ, 2006. – 480 б.,
44. Ўлмасов А., Вахабов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик (тўлдирилган ва қайта ишланган нашри). Т. “Iqtisod-moliya”, 2014. 273-б.
45. Ўзбекистон саноати. Статистик тўплам. Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, 2016. 44-б.;
46. Vahobov A.V., Ishonqulov N.F., Ibrohimov A.T. Moliyaviy va boshqaruv tahlili Darslik. Т. “Iqtisod-Moliya”, 2013. 600-б.
47. Gerschenkron A. Continuity in History and other Essays. Cambridge (Mass.): The Belknap Press of Harvard University Press, 1968.;
48. Kuznets S. Modern Economic Growth: Rate, Structure, and Spread. New Heaven - London: Yale University Press, 1966.;
49. Интернет сайтлари:
http://www.ng.ru/courier/2010-03-15/10_india.html.
<http://homes.line.ru/work/crisis/bankrot3.htm>.
http://www.ng.ru/courier/2010-03-15/10_india.html.
www.worldbank.com.